

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΜΣ «ΙΣΤΟΡΙΑ, ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ: ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ»

Η ΣΥΝΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΖΙΑΝΗΣ

Κώστας Παυλός

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επόπτης Καθηγητής: Ανδρέας Ανδρέου
Δεύτερος βαθμολογητής: Σοφία Ηλιάδου - Τάχου
Τρίτος βαθμολογητής: Κωνσταντίνος Κασβίκης

ΚΟΖΑΝΗ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2017

στον Θανάση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΑ – ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ – ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ	9
ABSTRACT – KEY WORDS	10
ΠΡΟΛΟΓΟΜΕΝΑ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	17
<i>Από την προϊστορία ως την οθωμανική κατάκτηση</i>	<i>17</i>
1.1 Αρχαιότητες	17
1.2 Πρώτες ενδείξεις	18
1.3 Χωροταξική ανάπτυξη	20
1.4 Σλάβοι επήλυδες	22
1.5 Η περίπτωση της Κόζιανης – Ονοματικές διενέξεις	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	31
<i>Πρώιμη ιστορία Κόζιανης (1400 – 1650)</i>	<i>31</i>
2.1 Ιστορικό πλαίσιο	31
2.2 Ένωση οικισμών	34
2.3 Πρώτες εθνοτικές ομάδες	36
2.4 Καθημερινή ζωή και επαγγέλματα	38
2.5 Πρεσβυτέριο και γράμματα	42
2.6 Δημογραφικά δεδομένα	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	45
<i>Ανάπτυξη της κώμης (1650 – 1800)</i>	<i>45</i>
3.1 Ιωάννης Τράντος	45
3.2 Οικονομικό, διοικητικό και οργανωτικό καθεστώς – συντεχνίες	47
3.3 Κοζανίτικο εμπόριο	48
3.4 Παιδεία - Εκκλησία	50
3.5 Γιούφτ'	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	53

Η εξέλιξη έως σήμερα (1800 – 2017)	53
ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ	55
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	57
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	67

ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΑ – ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΠΘ	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΑΣ	Ανωνύμου Συγγραφέα
ΔΒΚ	Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης
ΕΔΥΜΜΕ	Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών
ΕΜΣ	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών
ΙΜΣΚ	Ιερά Μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης
ΙΜΧΑ	Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου
ΙΝΒΑ	Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης
ΙΣΚΠ	Ιδιωτική Συλλογή Κώστα Παυλού
ΠΑΕ	Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΠΑΜ	Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
ΣΓΚΤΚ	Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Π.Ε. Κοζάνης
	= = =
αι.	αιώνας
αρ.	αριθμός
βλ.	βλέπε
γεν.	γεννηθείς, γεννηθείσα
δηλ.	δηλαδή
ειδ. έκδ.	ειδική έκδοση
έκδ. – εκδ.	έκδοση - εκδόσεις
επιμ.	επιμέλεια
εφ.	εφημερίδα - εφημερίδες
ημ. επ.	ημερομηνία επίσκεψης (σε ηλεκτρονική διεύθυνση)
ιδ. έκδ.	ιδιωτική έκδοση
κ.ά.	και άλλοι – και άλλα
κ.ε.	και εφεξής
κ.λπ.	και λοιπά
λ.χ.	λόγου χάριν
μτφρ.	μεταφραστής - μεταφράστρια
ό.π.	όπως παραπάνω
π.χ.	παραδείγματος χάριν
σ.	σελίδα - σελίδες
σημ.	σημείωση
σημερ.	σημερινός,/-ή,/-ό
τ.	τόμος
τχ.	τεύχος
χ.	χειρόγραφο

χ.ε.

χωρίς ειδότη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν πόνημα επιχειρούνται απαντήσεις σε ερωτήματα όπως πότε, από πού, γιατί και ποιοι συνοίκισαν την *Κόζιαν*'. Μελετώνται ο χρόνος, ο τόπος και οι αιτίες των οικιστών της πόλης. Εξετάστηκε δημοσιευμένο αρχαιακό υλικό, υλικά κατάλοιπα που κείτονται σε συλλογές ή αλλού, ενώ έχει αναγνωσθεί ενδελεχώς σχεδόν ολόκληρη η τοπική βιβλιογραφία. Οι επιτόπιες επισκέψεις και οδοιπορίες και η προφορική μνήμη των εντοπίων συνταιριάστηκαν με τις ειρημένες πηγές προς εμπλουτισμό της οπτικής μας γωνίας και επίρρωσιν των συμπερασμάτων. Η κριτική που ασκείται, δε σκοπεύει στην απόρριψη ή υποτίμηση των προγενέστερων μελετών. Εξάλλου απογενομένων αυτών, το παρόν πόνημα δε θα υφίστατο. Υπάρχουν ερμηνείες που κρίνονται ξεπερασμένες, νέες έχουν βγει στο φως (κάποιες εξετάζουν μονομερώς το θέμα) και η προσέγγιση έχει εμπλουτιστεί με νέα ερωτήματα. Πολλά βέβαια και τα κενά των πηγών, όμως εκεί, εισχώρησε η λογική, για να τα συμπληρώσει. Τελικός σκοπός η ανάταξη των προηγούμενων ερμηνειών, αφού εκεί αποσκοπεί η νέα ματιά μας στα γεγονότα.

Σλάβοι ποιμένες της περιοχής *Σιόπουτου* και μαζί με άλλους κατοίκους από τις -ρωμαϊκής εποχής- θέσεις *Τρία Δέντρα* και *Αϊ Θανάσ'* και της -βυζαντινής περιόδου- θέσης *τ'ς Μπήλιως τα Νημόργια* συνασπίζονται γύρω από τη θέση *Κόζιαν*'. Ο οικισμός τροφοδοτείται επανειλημμένως από κατοίκους γειτνιαζόντων ή απώτερων οικισμών και Βλάχους εποίκους, μεταφορείς προϊόντων.

Στο πέρασμα των χρόνων της Οθωμανοκρατίας ο οικισμός αυξάνει και πριν την ένταξή του στην Ελλάδα καταφέρνει να γίνει το πνευματικό, οικονομικό και διοικητικό κέντρο, κατά διαδοχήν, της ευρύτερης περιοχής. Σήμερα που η ανθρωπορραγία νέων σπουδαγμένων κατοίκων της πόλης έχει γίνει ασυγκράτητη, το μέλλον της κρίνεται απροσδιόριστο.

Λέξεις κλειδιά: Κοζάνη, Σέρβια, Δυτική Μακεδονία, Οικιστική Διαμόρφωση, Συνοίκηση, Έποικοι, Οθωμανική επικυριαρχία, Εθνοτικές Ομάδες, Τοπική Ιστορία, Ιστορική Γεωγραφία, Τοπωνύμια, Μεσαιωνική Βαλκανική Πόλη

ABSTRACT

This essay attempts answers to questions such as when, where why and who co-habited Kozian'. The time, the place and the causes of the city's settlers are studied. Published archival materials and material remains lied in collections or elsewhere were examined and has thoroughly read almost all the local bibliography. Site visits and hikes and the oral memory of the residents were matched with the abovementioned sources to enrich our visual angle and support the conclusions. The criticism does not intend to rejection or devaluation of previous studies. Moreover, without them, this essay would not exist. There are interpretations that are considered outdated, new have come to light (some consider the matter on the one hand) and the approach has been enriched with new questions. Many are the gaps of the sources, but there the logic penetrated to complete them. The final aim is the reconfiguration of previous interpretations, since our new view at the facts aim at that.

Slav shepherds of *Siopoutou* area with other inhabitants from -Roman period- positions *Tria Dendra* and *Ai Thanash* and -Byzantine period- positions *Bilios ta Nimoryia* crowded around the place *Kozian'*. The settlement is repeatedly powered by residents from neighboring or remote settlements and Vlach settlers, product carriers.

Over the years of the Ottoman occupation the settlement increases and just before joining the Greek state manages to become the spiritual, economic and administrative center, in succession, of the region. Nowadays, the resistless immigration of the educated population, makes the future of the city unspecified.

Key words: Kozani, Servia, West Macedonia, Residential Configuration, Co-habitation, Settlers, Ottoman Domination, Ethnic Groups, Local History, Historical Geography, Placenames, Medieval Balkan Town

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Πρόκριμα επιλογής του θέματος απετέλεσαν οι μετεφηβόθεν έργοι για το προγονικό παρελθόν. Εισερχόμενος στο Ιστορικό τμήμα του ΑΠΘ, ξεκίνησαν οι διερευνήσεις για την Ιστορία της πόλης που γεννήθηκαν, ανδρώθηκαν και ενδαιτώματι.

Το γνωστότατο σε κάθε Κοζανίτη –φιλόστορα, ιστορικό ή απλό φιλικόλουθο- έργο του Παναγιώτη Λιούφη *Ιστορία της Κοζάνης*¹ που εκδόθηκε στα 1924, συνιστούσε την κατευθυντήρια γραμμή στη διείσδυση στο ιστορικό παρελθόν. Οι επάλληλες αναγνώσεις αρχίσανε να εμπλουτίζονται από ποικίλα ερωτήματα, αφελή στην αρχή εμβριθέστερα με το πέρασμα των χρόνων, όπου η προσωπική και επιστημονική ωρίμανση τα κάνανε ευτονότερα.

Το 2012, έτος εορτασμού των εκατοντάχρονων απ’ την ένταξη της πόλης στον ελλαδικό κορμό, επικρατεί κλίμα έντονης πνευματικής δραστηριότητας. Σ’ αυτό συμμετέχει και ο γράφων με το *Χρονολόγιο Κοζάνης*,² εν ολίγοις μια σύντομη και περιγραφική περιδιάβαση των σημαντικότερων γεγονότων από τη γένεση μέχρι τον παρόντα χρόνο της πόλης. Εκεί ήταν που το ενδιαφέρον ζωήρεψε περισσότερο για εντονότερες ενασχολήσεις με την περίοδο της πρώιμης Οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή, αφού τότε συντελείται η αρχή της δημιουργίας του συνοικισμού.

Η τυχαία συνάντηση κατά τη διάρκεια βιβλιογραφικής ανίχνευσης στα ράφια της ΔΒΚ με τομίδιο όπου άρθρο του Χρίστου Πατρινέλη³ που ευθέως αμφισβητεί παγιωμένες θέσεις, έδωσε το έναυσμα για περεταίρω μελέτη. Ταυτόχρονα, στις αρχές του 2013, κυκλοφορεί μελέτη τοπικών τεφτερολόγων⁴ που κομίζει πλήθος νέων πληροφοριών προς εξέταση.

Τα παραπάνω έργα συνταιριάστηκαν με πλήθος επιπλέον πηγών (γενικά/τοπικά μελετήματα, σαρωτική ανίχνευση του χώρου, επιτόπιες επισκέψεις, προφορική μνήμη, κ.ά) κι έτσι προέκυψε η ανάγκη για μια εκ νέου καταγραφή της Ιστορίας της πόλης. Το υπερσυντηρητικό και παρωχημένο εγχειρίδιο του Λιούφη, θεωρήθηκε αναγκαίο να αναθεωρηθεί.

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε ομοιάζει κατά το μάλλον ή ήττον με την ιστορική ερμηνευτική. Επεξεργαστήκαμε τις πηγές μας διττά –γραφείο και

¹ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Βάρτσος, Αθήνα 1924.

² Βασίλης Καραγιάννης – Κώστας Παυλός, *Χρονολόγιο Κοζάνης*, Παρέμβαση, Κοζάνη 2012.

³ Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τχ. 5, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1996, σ. 101-142.

⁴ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16ο αι. μέσα από οθωμανικές πηγές*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013. Για την Επιστήμη της Τεφτερολογία, βλ. αναλυτικότερα Heath Ward Lowry, *Studies in Deftterology: ottoman society in the fifteenth and sixteenth century*, Isis Press, Istanbul, 1992.

πεδίο- εξετάζοντάς τις, τόσο τις ίδιες όσο και τους συγγραφείς τους, με δριμεία κριτική, για τυχόν ημαρτημένα και αληθινή συμπάθεια για τον καταβληθέντα κόπο και την προσφορά τους. Βασικές πρώτες ύλες του τελικού έργου απετέλεσαν η τόλμη και η φαντασία. Η πρώτη μας απάλλαξε από τις ευμένειες ή δυσμένειες του παρόντος χρόνου, ενώ η δεύτερη μας απαγίστρωσε από τον ιδεολογικό μας ορίζοντα οδηγώντας μας σε μια άνευ όρων και ορίων αναζήτηση, κάνοντας τη γραφή μας εντιμότερη. Το πεντάπτυχο της συλλογιστικής μας, συμπλήρωσε η μεταβλητή της λογικής. Μάλλον η βασικότερη παράμετρος στη συναρμογή του έργου και την προσπάθεια συμπλήρωσης των κενών που αφήνει η έλλειψη πηγών. Προτιμήθηκε το ερμηνευτικό επικάλυμμα των κενών –αν και φορές αμάρτυρο- στη βάση της λογικής φυσικά, απ' την συγκαιρινά ορθόφρονα αποσιώπηση, αφού η τελευταία άγεται και φέρεται βάσει συρμού.

Κινηθήκαμε μεν εντός των υλικών διαστάσεων του κόσμου μας, προσπαθήσαμε δε να υπερικεράσουμε τις πνευματικές του αντίστοιχες, αφού ως υστερομεταμοντέρνοι, κινούμαστε περιθωριακά των ορίων, ήγουν κινούμαστε και θεωρούμε, δεν στεκόμαστε κι εξετάζουμε, αποφεύγοντας έτσι την καθεστωτική αξιοσύνη, τα αόριστα συμπεράσματα και τα ευλύγιστα θεωρητικά σχήματα. Εν ολίγοις δεν υποτάσσουμε το πνεύμα μας.

Μέσα σ' αυτήν την απέραντη θάλασσα κινούμενοι, εξετάσαμε ήδη δημοσιευμένο αρχαιακό υλικό και δεν προσπαθήσαμε να φέρουμε στο φως νέες πηγές, όχι δίκην άχθου αρούρη, αλλά εμπροθέτως. Σύνηθες φαινόμενο στις μέρες μας η «δημοσίευση άγνωστων έως τώρα στοιχείων» που ακολουθείται από επιδοκίμασιες κι επαίνους. Η παράθεση όμως πληροφοριών από πηγές, άγνωστες ή μη, δεν αποτελεί Ιστορία, αλλά άλλοθι. Η δημοσίευση στοιχείων δεν είναι το ζητούμενο του ιστορικού, αφού υπάρχουν οι ιστοριοδίφες, οι μεταφραστές, κ.ά. που επίσης μπορούν να το πράξουν. Φυσικά τα ανωτέρω αποτελούν την πρώτη ύλη του ιστορικού, άκρωσ σημαντικά γι' αυτόν. Ιστορικός όμως θεωρείται αυτός που επεξεργάζεται τη γνώση, συνομιλεί και κριτικάρει τις πηγές κι εν τέλει προβαίνει σε διαπιστώσεις, σαφή συμπεράσματα όπως καλούνται από εμάς. Οι ευκρινείς αναφορές βοηθούν, όχι μονάχα στην ασφαλέστερη συνείδηση για το παρελθόν και στη λυσιτελέστερη αντιμετώπιση του παρόντος, αλλά και στην συστηματικότερη αναζήτηση του μέλλοντος, δεικνύοντας μια άμεση συσχέτιση παρελθόντος-παρόντος-μέλλοντος κι εν τέλει την δυσκολία εγχιβωτισμού του ιστορικού χρόνου.

Έχοντας επίσης ως αξιωμα μας, πως καμιά πηγή –πρωτογενής ή δευτερογενής- δεν αποτελεί αξίωμα, ομοίως θα πρέπει να λογίζεται και η παρούσα συγγραφή. Πάνω απ' όλα να ξέρουμε ότι οι διαπιστώσεις μας είναι προσωρινές και ότι αποτελούν εξηγήσεις της εποχής μας. Μια άλλη έρευνα μπορεί να προσθέσει καινούργια στοιχεία και να καταλήξει σε νέα

συμπεράσματα. Κάθε πρόταση και ερμηνεία λοιπόν, υπόκεινται στον κριτικό έλεγχο μιας άλλης προβληματικής, μιας άλλης εποχής. Τα ποικίλα πονήματα λοιπόν δε θα πρέπει να θεωρούνται ως το τέλος μιας διαδρομής, αλλά ως η αρχή νέων προβληματισμών και αναζητήσεων, φανερώνοντας όχι μόνο την δική τους ωφελιμότητα, αλλά και αυτήν της Ιστορίας η οποία διδάσκει στον άνθρωπο τη μεθοδολογία της σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να υποβάλουμε καθετί στη ζωή μας, σε διανοητική παιδείυση, με περίσκεψη και όχι σκεπτικισμό.

Προσπαθήσαμε να συνοψίσουμε σχεδόν όλες τις απόψεις των προγενέστερων συγγραφέων, όσο κι αν καθείς εξετάζει το θέμα απ' τη δική του όψη. Εξάλλου, άλλος δημοσιεύει πηγές, άλλος διατυπώνει συμπεράσματα κι άλλος ρίχνει στη τράπεζα της Ιστορίας έννοιες που πρέπει είτε να διευκρινιστούν, είτε να ξεσκαρταριστούν, είτε να απαλειφούν τυχόν σφάλματά τους. Μέσα σ' όλα, επιχειρήσαμε και μια ελάχιστη κριτική της ιστοριογραφίας, πέραν από την κριτική των ερμηνειών, όσο φυσικά μας το επιτρέπει ο εξοπλισμός μας (υλικός, πνευματικός και εκπαιδευτικός).

Στον συγκαιρινό οικιστικό χώρο της Κοζάνης, ανιχνεύσαμε για ερεθίσματα που θα μας έδιναν την ευκαιρία για μία νέα συνομιλία με το παρελθόν. Αρωγοί στην αυτή μας προσπάθεια απετέλεσαν τρία πρόσφατα σχετικά πονήματα (Κώστα Θεολόγου - *Χώρος και Μνήμη*⁵ και δύο συλλογικοί τόμοι, ένας για τη Δημόσια Ιστορία⁶ και ένας για την προφορική ενθύμηση)⁷ που μας βοήθησαν στη συναρμογή της σκέψης μας.

Παίρνοντας λοιπόν στα χέρια μας όλες τις διαθέσιμες πηγές αρχίσαμε να τις βομβαρδίζουμε με νέα ερωτήματα. Οι απαντήσεις, άλλες ευκολότερα κι άλλες δυσκολότερα, βοήθησαν να πλέξουμε τη δική μας αφήγηση, σε κάποιες περιπτώσεις όμως έκαναν το έργο δυσκολότερο, αφού οδήγησαν σε νέες στενωπούς, κυρίως σε ζητήματα θεωρίας ή ορολογίας. Οι εθνικοί, εθνοτικοί, κ.ά. προσδιορισμοί των ανθρώπων λ.χ., κρίνονται ως το δυσκολότερο κομμάτι του παρόντος, αρχής γενομένης από απλά ζητήματα: Τουρκοκρατία ή Οθωμανική Κατοχή; Ή μήπως κάτι άλλο; Ποιο ήταν το όνομα του κράτους, που σήμερα αποκαλούμε Οθωμανική Αυτοκρατορία; Η αναζήτηση σε έγγραφα κάποιας επίσημης κρατικής σφραγίδας, ίσως να έλυne το γρίφο, όμως τέτοιου είδους ερωτήματα προσπαθήσαμε απλά να τα θέσουμε, παρά να τα απαντήσουμε, ώστε να μην ξεφύγουμε από το θέμα μας.

⁵ Κώστας Θεολόγου, *Χώρος και μνήμη. Θεσσαλονίκη, 15^{ος} – 20^{ος} αι.: από τις παραδοσιακές κοινότητες στην αστική νεωτερικότητα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008.

⁶ Ανδρέας Ανδρέου – Σπύρος Κακουριώτης – Γιώργος Κόκκινος (επιμ.), *Η Δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα: χρήσεις και καταχρήσεις της Ιστορίας*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015.

⁷ Ρίχη Βαν Μπούσχοτεν, κ.ά. (επιμ.), *Η μνήμη αφηγείται την πόλη: προφορική Ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Πλέθρον, Αθήνα 2016.

Τα τελευταία χρόνια που παρατηρείται στροφή του ενδιαφέροντος, απ' τη γενική στην τοπική Ιστορία, η μεθοδολογία που ακολουθείται ομοιάζει απόλυτα -σε πολλές περιπτώσεις- με αυτήν της γενικής. Στην τοπική Ιστορία όμως, όπου περνάμε απ' το γενικό στο ειδικό, θα πρέπει επαγωγικά να δουλέψουμε την έρευνα. Εμπράκτως αποδεικνύεται -απ' τις παραγόμενες συνθέσεις- πως λίγοι συνδυάζουν το γραφείο με το πεδίο. Όμως πηγές δε θεωρούνται μόνο τα έγγραφα (όπως πολλοί κορυβαντιούν), αλλά και καθετί που ανήκει στο παρελθόν, όπως π.χ. τα τοπωνύμια, πλούσιες πηγές που μπορούν να μας παρέχουν πληροφορίες για εποχές για τις οποίες δεν υπάρχει γραπτή αναφορά ή οι προφορικές ενθυμίσεις -που κατόπιν ελέγχου εγκυρότητας- κομίζουν αυθεντικότερα δεδομένα. Ο συγκεκριασμός τελικώς των διαλεκτών στοιχείων είναι αυτός που θα οδηγήσει στην ασφαλή γνώση του τοπικού παρελθόντος που λίγο έχει ως τώρα μελετηθεί επιστημονικώς ορθά.

Το παρελθόν περιλαμβάνει όσα αντιλαμβάνεται ο ιστορικός. Στην ουσία αποτελείται αυτό από τα πάντα, είμαστε όμως υποχρεωμένοι να επιλέξουμε, αφού είναι αδύνατο να τα αναπαραστήσουμε όλα σε ένα κείμενο. Το τι τελικά επιλέξαμε εξαρτάται από το χρόνο, το χώρο και τις προσλαμβάνουσές μας. Η επιλογή όμως εξαρτάται, όχι μόνο από αντικειμενικά, αλλά και από υποκειμενικά κριτήρια και ο υποκειμενισμός διαχωρίζεται στον έντιμο και τον στρατευμένο.

Με τις συχνές μας συσχετίσεις με το σήμερα, συναρτούμε το παρελθόν με το παρόν. Προβαίνουμε λοιπόν σε επικαιροποίηση της Ιστορίας και ταυτόχρονη αποτύπωση-παρουσίαση στιγμών του παρελθόντος, όσο γίνεται κοντύτερα στην πραγματική αλήθεια. Το τελευταίο αποτελεί προκείμενο της Επιστήμης της Ιστορίας, αφού η τοποθέτηση των γεγονότων ή συμβάντων στη βάση της, το ξεσκαρτάρισμα, η αναπαράσταση των αληθινών και των πλασματικών ιστοριών κι εν τέλει η αποσαφήνιση των αιτιών τους, αποτρέπουν την επανάληψή τους.

Η εργασία εν τέλει αναδεικνύει:

α) έναν διαφορετικό τρόπο προβληματικής, προσέγγισης, χρήσης, ερμηνείας και σύνθεσης των πηγών που καλείται υστερομεταμοντερνισμός.⁸ Βασική διαφορά από έτερους τρόπους είναι η ολιστική χρήση των πηγών, αφού κάθε πληροφορία λογίζεται λυσιτελής, όχι μόνο βάσει από ποιον και που έχει γραφεί,

⁸ Ο όρος χρησιμοποιείται από μια ετερόκλητη επιστημονικά ομάδα ελασσόνων Επιστημόνων, νέων στην ηλικία ή τη σκέψη, που διαβιούν στα όρια της Δυτικής Μακεδονίας, μέλος της οποίας είναι και ο γράφων, για να δηλώσει τον ιδεότυπο που εκκινεί τη μεθοδολογία μας. Σαν έννοια-ορισμός δεν έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί πλήρως και πιθανόν να αργήσει η συγγραφή κάποιου εγχειριδίου, αφού απαιτούνται τεράστιες γνώσεις. Όμως κάποιες πρώτες διατυπώσεις, θεωρητικές-διανοητικές ή πραγματολογικές, διαφαίνονται στο παρόν πόνημα. Κύριος άξονάς του η συσχέτιση διαλεκτών στοιχείων από τους πρότερους μεθοδολογικούς κανόνες του θετικισμού, του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού.

αλλά βάσει του τι αυτή προσφέρει. Υπάρχουν δυστυχώς πηγές που κάποιοι θεωρούν αμελητέες, ίσως λόγω αδυναμίας προσέγγισής τους.

β) τη σπουδαιότητα της τοπικής Ιστορίας που αναιρεί φορές τις δυσκολοαπόδεικτες γενικότητες της γενικής αντίστοιχης. Η πρώτη δύναται να κομίσει αληθινές αλήθειες, αφού ο,τιδήποτε γραφεί ελέγχεται εύκολα από το τοπικό περιβάλλον κι αφού η γενική συντίθεται από κομμάτια, όσο αληθέστερα αυτά τόσο η ερμηνεία μας εγγίζει την ιστορική αλήθεια.

γ) την ευτυχή ετυμολόγηση του ονόματος της Κοζιανής, πέραν από σκιοπιμότητες, ιδεοληψίες κι άλλα τινά.

δ) την άποψη πως η Κοζάνη αναπτύσσεται εν μέσω Οθωμανοκρατίας λόγω της απόμερης θέσης, μακριά από οδικούς άξονες, σε μέρος ξερό και σχετικά άνυδρο κι όχι λόγω γεωγραφικών διασυνδέσεων.

Όσον αφορά τέλος, στο σώμα του κειμένου της εργασίας, προτιμήθηκε η σύμπτυξη της αφήγησης, κυρίως για λόγους οικονομίας γραφής, αφού βασικός μας σκοπός ήταν να δείξουμε τον τρόπο που δουλέψαμε κι όχι την ποσότητα των γραφομένων. Εκεί λοιπόν οφείλεται και η χρήση τεράστιου όγκου βιβλιογραφίας σε τόσες λίγες αράδες γραφής. Εν ολίγοις να σκεφτούμε πολύ και να γράψουμε λίγο, αποφεύγοντας τις επαναλήψεις, σύνηθες φαινόμενο εν γένει και αντίστοιχων πονημάτων εν είδει.

Κλείνοντας, ευχαριστίες πρέπουν σε διάφορους που ονομαστικά αναφέρω στο εξής. Καταρχάς στον «πατέρα από καρδιάς» Θανάση Καλλιανιώτη (ιστορικό, Δρ. Ιστορίας ΑΠΘ) για τα όσα αφειδώς μας έχει προσφέρει, δηλαδή για τα πάντα, γι' αυτό και του αφιερούται ολόκληρο το πόνημα ως ελάχιστη ένδειξη σεβασμού κι ευχαριστιών. Στον λόγιο - συγγραφέα Βασίλη Καραγιάννη, κατά κόσμον ΒΠ ή ΒΠΚ, τον λαογράφο - συγγραφέα Γιάννη Κορκά και την Δρ. Φιλοσοφίας Όλγα Κούρτογλου που μας έμπασαν στον κόσμο της κοζανίτικης ιστορίας και μας στήριξαν πολυποίκιλα. Στον σύντροφο Ανδρέα Αθανασιάδη (ερευνητή τοπικής Ιστορίας Φλωρίνης και πάσης Δυτ. Μακεδονίας), άλκιμο συνδιαλεγόμενο στις εσπερινές μας συζητήσεις περί Επιστήμης και ζωής. Στον Θανάση Τσαρμανίδη (ιστοριοδίφη) -που πριν λίγο (12.06.2017) έφυγε απ' τη ζωή, μόλις πριν την έκδοση του μνημειώδους έργου του (σύνταγμα πηγών περιοχής Σερβίων και Κοζάνης) που αν εκδίδονταν στην ώρα του, πιθανόν το παρόν σύγγραμμα να είχε άλλο περιεχόμενο- για τις πάμπολλες ώρες τηλεφωνικών συνομιλιών. Στους νέους στην ηλικία και τη σκέψη επιστήμονες και φίλους Νίκο Μανώλα (φοιτητή Ψυχολογίας) και Μάριο Μώρο (φιλόλογο), για την νεανική αύρα που μας προσέφεραν. Στον πατέρα Νίκο και τη μητέρα Στέλλα, τη σύζυγο Δώρα και την κόρη Στέλλα για την υλική και ηθική αρωγή τους και φυσικά στον Ανδρέα Ανδρέου (καθηγητή ΠΔΜ και πνευματικό μας καθοδηγητή), αναγνώστη -με καιρίες και διακριτικές παρατηρήσεις- της εργασίας. Τον τελευταίο ευχαριστώ επίσης και για την άπλετη ελευθερία

κινήσεων που μας παρείχε, ως πραγματικός θεράπων της –συνήθως μη εφαρμόσιμης- ακαδημαϊκής ελευθερίας, αλλά και για την άμεση και θετική ανταπόκρισή του για εποπτικό ρόλο στην διπλωματική μας. Τέλος, στους βαθμολογητές Σοφία Ηλιάδου Τάχου και Κώστα Κασβίκη για τις επισημάνσεις τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Από την προϊστορία ως την οθωμανική κατάκτηση της περιοχής

1.1 Αρχαιότητες

Εντός και πέριξ της σύγχρονης θέσης της Κοζάνης, ευρέθησαν αρχαιολογικά κατάλοιπα, όχι όμως πλήρη και ολόπλευρα. Ικανά πάντως για να μας διαφωτίσουν για θέσεις ή οικισμούς διαφόρων ιστορικών περιόδων.

Ελάχιστες και συνοπτικές είναι οι ιστορικές πηγές που αφορούν στην Άνω Μακεδονία, ζώνη στην οποία ανήκε και η περιοχή της Κοζάνης. Λίγο μακρύτερα από τη σημερινή θέση της πόλης –ΝΑ, στο ύψωμα του Αγίου Ελευθερίου-, υπήρχε οικισμός με οχυρωματικό σύμπλεγμα, χρονολόγησης από τον 3^ο αι. π.Χ. ως τα ρωμαϊκά χρόνια.⁹

Τρεις είναι οι κύριες θέσεις -στα όρια της σημερινής πόλης- όπου βρέθηκαν κατάλοιπα παρελθόντων χρόνων: οδός Φιλίππου (νοτίως του σύγχρονου νεκροταφείου), θέση *Τρίδενδρο* (είσοδος Γκέρτσειου) και λόφος Αγίου Αθανασίου.¹⁰ Και στις τρεις θέσεις βρέθηκαν τάφοι, πράγμα που υποδηλώνει την ύπαρξη τριών διαφορετικών οικιστικών πυρήνων. Σημαντικότερη θέση πληθυσμιακά (με βάση το πλήθος των ευρημάτων) και ιστορικά αποδεικνύεται η πρώτη, αφού εκεί ευρέθησαν τα περισσότερα υπολείμματα. Στην περιοχή της οδού Φιλίππου φαίνεται ότι υπήρχε κατοίκηση από την 5^η προχριστιανική χιλιετία ως τα πρώτα μεταχριστιανικά χρόνια,¹¹ όπου και γίνεται η μεταφορά δυτικότερα και υψηλότερα στην περιοχή Αλώνια.

Στα Αλώνια (θέση *τ'ς Μπήλιως τα Νημόργια*) ανακαλύφθηκαν τάφοι βυζαντινών χρόνων,¹² επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά το μοντέλο του *Οικιστικού Ανήφορου* που αναλυτικά διεξήλθε ιστορικός της περιοχής προσφάτως.¹³ Τους τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες ο οικισμός συνυπάρχει με τους υπολοίπους δύο. Γιατί μιλάμε για τρεις διαφορετικούς οικισμούς; Διότι και στις τρεις θέσεις υπάρχουν ταφές.

⁹ Φώτης Πέτσας, «Ανασκαφή Κοζάνης», ΠΛΕ, έκδ. της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1965, σ. 24κ.ε.

¹⁰ Χριστίνα Ζιώτα, «Οικιστικές εγκαταστάσεις και ανθρώπινες δραστηριότητες στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης κατά την αρχαιότητα: μια διαχρονική συνοπτική παρουσίαση», στο Χαρίτων Καρανάσος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητροπόλης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 31-48, σ. 41-45.

¹¹ Βασίλης Καρχιγιάννης – Κώστας Παυλός, *Χρονολόγιο Κοζάνης*, ό.π., σ. 2.

¹² Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία Κοζάνης*, ό.π., σ. 30.

¹³ Θανάσης Καλλιανιώτης – Μαρία Μπρέτσα, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερασιά», στο Κώστας Παυλός – Θανάσης Καλλιανιώτης (επιμ.), *Κερασιά: ιστορία – παιδεία – πολιτισμός*, ειδ. έκδ. ΑΜΣ Ελιμειακός Κερασιάς, Κερασιά 2014, σ. 35-106, σ. 38-40.

Δύσκολα αποδεικτέ, κατά τον γράφοντα, είναι η θέση περί μυκηναϊκής κατοίκησης στην περιοχή Φιλίππου, που εκφράστηκε προ ετών απ' την τότε προϊσταμένη της τοπικής εφορείας αρχαιοτήτων.¹⁴ Η ύπαρξη μυκηναϊκών αγγείων δε μπορεί να σημαίνει απαραίτητα το πρώτο. Οι μυκηναίοι διεξήγαν εμπόριο φτάνοντας ως τις περιοχές της Μεσευρώπης, ενώ ούτε τα ταφικά έθιμα μπορούν να υποδηλώσουν κατοίκηση, αφού ως ακμάζων πολιτισμός της εποχής, ο μυκηναϊκός, υπερίσχυσε των άλλων και επιβλήθηκε στη ζωή των ανθρώπων διαφόρων περιοχών, μέσω της πολιτισμικής διάχυσης κι εν τέλει πολιτισμικής ενσωμάτωσης. Αν μετά από χιλιετίες, ανακαλυφθούν οι τάφοι μας, η ύπαρξη σ' αυτούς ρούχων αμερικανικών εταιρειών ένδυσης, δε θα σημαίνει αυτομάτως αμερικανική κατοίκηση στην περιοχή μας.

Στον περίβολο των ορίων της σύγχρονης πόλης έχουν βρεθεί επιγραφές διαφόρων εποχών, σε διάφορα σημεία. Πρόκειται όμως για αποσπασματικά ευρήματα, ενώ σε όλες τις περιπτώσεις δεν έχουν βρεθεί τάφοι. Δύσκολη η ερμηνεία των και μάλλον ούτε το μέλλον μπορεί να βοηθήσει, αφού είναι αδύνατη πλέον η ανασκαφή εντός του οικιστικού ιστού, όπου ειμάζεται πως υπάρχουν πλήθος δεδομένων. Τη δεκαετία του 1960 που η πόλη ήταν πολύ πιο περιορισμένη από σήμερα, η έρευνα δεν είχε αποδώσει καρπούς, άρα αδύνατο να γίνει τώρα.

Σημαντικότερο πάντως εύρημα κρίνεται αυτό στην πλατεία Νίκης, δηλ. στο κέντρο της Κοζάνης. Εκεί βρέθηκε αποσπασματική τιμητική επιγραφή του 2^{ου} αι. μ.Χ. Αναφέρεται σε απόφαση της βουλής, κάτι που συνεπάγεται οργανωμένη πόλη.¹⁵ Εφόσον όμως δεν έχει ανακαλυφθεί κάτι άλλο, δεν είναι απίθανο να βρέθηκε εκεί, αφού πρώτα είχε μετακινηθεί από άλλο μέρος και να ήταν σε εκείνο το σημείο σε δεύτερη χρήση.

1.2 Πρώτες ενδείξεις

Παρόλη τη συνεχή κατοίκηση, βάσει αρχαιολογικών καταλοίπων –αφού οι γραπτές πηγές ελλείπουν–, άγνωστες παραμένουν οι απαρχές του οικισμού υπό το όνομα *Κόζιανη*. Πληροφορίες φτάνουν σε μας όχι από πρωτογενείς πηγές, αλλά μέσω συγγραφέων που γράφουν τουλάχιστον 4 δεκαετίες μετά τα γεγονότα στα οποία αναφέρονται. Πηγές τους αποτελούν προφορικές παραδόσεις. Οι προφορικές ενθυμήσεις κρίνονται ως άκρως σημαντικές, αφού όταν δεν ξεπερνούν τις 3 γενιές προς τα πίσω, κομίζουν μάλλον αξιόπιστες πληροφορίες, αφού ελέγχονται για την ακριβειά τους. Στην περίπτωση μας όμως είναι μάλλον

¹⁴ Γεωργία Καραμήτρου Μεντεσιδη, *Αιανή Κοζάνης: αρχαιολογικός οδηγός*, ειδ. έκδ. Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 12.

¹⁵ Θανάσης Ριζάκης – Γιάννης Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, τ. 1, ειδ. έκδ. Ταμείου Αρχαιολογικών πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 1985, σ. 48-49 (αρχ. 34).

επισφαλείς. Μόνη περίπτωση που λογίζονται ως απέθαντες είναι σε ό,τι αφορά την τοπωνυμική ενθύμηση, αφού όπως θα δούμε και παρακάτω, αυτή μπορεί εύκολα να ξεπεράσει τη χιλιετία.

Σύμφωνα λοιπόν με την υπάρχουσα βιβλιογραφία οι πρώτοι συνοικισμοί των νεότερων χρόνων εμφανίζονται λίγο πριν ή κοντά στην οθωμανική κατάκτηση της περιοχής που συντελείται γύρω στο τελευταίο τρίτο του 14^{ου} αι. μ.Χ.

Οι πρώτοι, με βάση την τοπική βιβλιογραφία, κάτοικοι εμφανίζονται σ' αυτό το μέρος, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα μ.Χ.¹⁶ Πιθανόν να εμφανίζονται και νωρίτερα, ακόμη και από τις αρχές του 7^{ου} αι., αφού, ως γνωστόν, σλαβικά φύλα εισχωρούν στα εδάφη του Βυζαντινού κράτους εκείνη την περίοδο και εγκαθίστανται και στη Δυτική Μακεδονία.¹⁷ Για τα μέσα του 14^{ου} αι., όμως, μπορούμε να μιλήσουμε με μεγαλύτερη βεβαιότητα για αυτές τις εγκαταστάσεις, στην περιοχή, όπου βρίσκεται η σημερινή πόλη της Κοζάνης. Τότε είναι που ξεκινάει την Ιστορία της η πόλη της Κοζάνης. Η πρώιμη περιόδός της καταλαμβάνει μία περίοδο τρεισήμισι περίπου αιώνων, από τα μέσα με τέλη του 14^{ου} ως τα μέσα με τέλη του 17^{ου} αιώνα, εποχή κατά την οποία οι λειτουργίες της αρχίζουν να αστικοποιούνται και συντελείται η μετάβαση σε μια νέα εποχή. Φυσικά, τα όρια στην Ιστορία είναι συμβατικά και η προαναφερθείσα χρονολόγηση αποτελεί προσωπική κρίση του γράφοντος, που προκύπτει από τη μελέτη της εξέλιξης των οικισμών και διεξοδικότερα θα αναφερθούμε παρακάτω.

Τα Σέρβια, που εκείνη την εποχή ήταν το διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο της περιοχής, καταλαμβάνονται γύρω στα μέσα του 14^{ου} αι. από τον Βαγιαζήτ Α'.¹⁸ Ο 15^{ος} αιώνας, είναι η εποχή, που αρχίζει να παρακμάζει ο φρουριακού τύπου οικισμός (βλ. Σέρβια), και αναδύονται στο προσκήνιο νέες πόλεις, που σηματοδοτούν την έναρξη μιας νέας ιστορικής φάσης και που θα παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στο ιστορικό γίγνεσθαι. Μία από αυτές είναι και η Κοζάνη.¹⁹

Η Κοζάνη είναι μια πόλη η οποία δεν προϋπήρχε της οθωμανικής κατάκτησης, αλλά που δημιουργήθηκε από την αδήριτη ανάγκη των ανθρώπων να ξεφύγουν από τις βιαιότητες των κατακτητών, κάτι που συμβαίνει και σε

¹⁶ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 34.

¹⁷ Μαρία Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, *Βυζάντιο και Σλάβοι – Ελλάδα και Βαλκάνια (6^{ος} - 20^{ος} αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 75.

¹⁸ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833)*, ιδ. έκδ., Θεσσαλονίκη 1969, σ. 47.

¹⁹ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, INBA, Αθήνα 2000, σ. 28.

πολλές άλλες περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου²⁰. Βίαιες συμπεριφορές βέβαια, απ' την πλευρά του κατακτητή, θα πρέπει να συνέβαιναν μόνο σε περιόδους κρίσης ή στις αρχές της οθωμανικής κατάκτησης περιοχών. Η γεωγραφική θέση της Κοζάνης, ανάμεσα σε ορεινούς όγκους, μέσα σε πυκνόφυτα δάση²¹ και μακριά από οποιαδήποτε χερσαία σύνδεση των, τότε, μεγάλων αστικών κέντρων²², αποτελούσε μια πρώτη τάξεως κρυψώνα για τους κατατρεγμένους χριστιανικούς πληθυσμούς.

Οι πρώτοι έποικοι, βέβαια, δεν ίδρυσαν πόλη, η έστω μια πρώτη μορφή πόλης, από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής τους, αλλά δημιούργησαν διάφορους, κατά τόπους, οικισμούς που με την πάροδο των ετών συνενώθηκαν και δημιουργήθηκε μια πρώτη μορφή πόλης.

1.3 Χωροταξική ανάπτυξη²³

Η Κοζάνη είναι χτισμένη αμφιθεατρικά. Ορίζεται από λοφοσειρές στο βόρειο και δυτικό τμήμα της και η κλίση του εδάφους κατευθύνεται προς τα νότια και τα ανατολικά.

Τα βόρεια όρια της πόλης (ξεκινώντας από τα βορειοανατολικά με δυτική κατεύθυνση) είναι: η, με νοτιοανατολική κατωφέρεια, περιοχή *Κρεββατάκια* (οφείλει το όνομά της στα άνθηρα της πλαγιάς) και ακολουθεί το ύψωμα του *Ποπλίου ο λόφος* (παλαιότερα τ' *Πούλιου η ράχ'*, από το όνομα κάποιου ιερέα Πουλίου που είχε το κτήμα του εκεί), όπου βρίσκεται η εκκλησία των *Σαράντα Μαρτύρων*, *κοζανιστί Αη Σαράντης*. Δυτικότερα υπάρχει ένα διάσελο, όπου βρίσκεται ο δρόμος *Σινικλιόστρατα*, που οδηγεί στο χωριό *Μελίσσια* (Σινικλί επί Οθωμανικής κατάκτησης). Συνεχίζοντας συναντάμε το λόφο *Κρανιές* (ονομασία από το φυτό κρανιά), όπου ο ναός της Αγίας Παρασκευής και έπειτα ένα ακόμη διάσελο (παλιός δρόμος προς *Κοίλα*) πριν φτάσουμε στο λόφο *Τούμπα* (προφανώς σχηματίστηκε από τη συσσώρευση υλικών), απέναντι από την είσοδο που οδηγεί στο *Νιάμερο*. Το επόμενο διάσελο, ο δρόμος που οδηγεί στο χωριό *Κοίλα*, παρεμβάλλεται μεταξύ της *Τούμπας* και του λόφου του Προφήτη *Ηλία*, ο *ψηλός Αηλιάς* των *Κοζανιτών*. Όλη η βορεινή λοφοσειρά ονομάζεται *Αλαταριά*,

²⁰ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1984*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 25-31.

²¹ Γεώργιος Τσουμής, *Το δάσος της Κοζάνης*, ειδ. έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 11.

²² Κωνσταντίνος Γουναρόπουλος, «Κοζανικά: Περί Κοζάνης», *Πανδώρα*, τ. ΚΒ', φ. 527, Αθήνα 1872, 488-494, σ. 488.

²³ Αναλυτική παρουσίαση της περιμετρικής χωροταξίας της πόλης και των τοπωνυμίων, βλ. Αργύριος Κούντουρας, «Τα τοπωνύμια της Κοζάνης», *Ελμειακά*, τ. 47, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 160-181.

διότι το μέρος χρησιμοποιούνταν ως βοσικότοπος όπου οι ποιμένες έριχναν αλάτι, για να το τρώνε τα πρόβατα και να έχουν νόστιμο κρέας.

Η δυτική λοφοσειρά (αποτελείται από δύο παράλληλες λοφοσειρές), από βορρά προς νότο, αρχίζει από το λόφο *Μοίρα* (ίσως από την τουρκική λέξη *mir* που σημαίνει άρχων),²⁴ όπου βρίσκεται το εξωκλήσι του Αγίου Θωμά, και νοτιότερα την εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, κοζανιστί *χαμ'λός Αηλιάς*. Από πίσω, υπάρχει το τέταρτο και τελευταίο διάσελο που συναντούμε στην πορεία μας προς τα νοτιοδυτικά, και είναι ο δρόμος *Αηλιόστρατα*, που οδηγεί στον ψηλό Αηλιά. Κατευθυνόμενοι προς νότο, διασχίζοντας τη δεύτερη δυτική λοφοσειρά, συναντούμε την τοποθεσία *Σιόπουτου*, όπου εκεί υπάρχει η θέση *Σμάθκο*. Η διαδρομή μας τερματίζει στην νοτιοδυτική κατωφέρεια του λόφου στην περιοχή *Γαλαζιόπετρα* (περιοχή Γηροκομείου Κοζάνης).

Όσον αφορά στην προέλευση της λέξης *Σιόπουτου*, αυτή είναι παλαιοσλαβική. Ανάγει την ετυμολογία της από το παλαιοσλαβικό *сопот* (=sopot) που σημαίνει πηγή νερού.²⁵ Η χρήση των λέξεων *σουπούρα*, που σημαίνει κάνουλα, και *σοπουτούρα*, που σημαίνει αυτό που περιχύνεται, στο γλωσσικό ιδίωμα κατοίκων σλαβόφωνων χωριών της Φλώρινας,²⁶ επιβεβαιώνουν του λόγου το αληθές, αφού στην περιοχή του Σιόπουτου υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη, πηγές νερού, κρήνες και ποτίστρες ζώων.

Πόλεις, χωριά και ποτάμια με το ίδιο όνομα υπάρχουν διάσπαρτα σε όλη τη Χερσόνησο του Αίμου (κυρίως νότια του Δούναβη), μέχρι και την Πολωνία, σε εννέα συνολικά χώρες. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι υπάρχει γενετική σχέση μεταξύ τους.

Εσφαλμένα, λοιπόν, θεωρούν οι Λιούφης,²⁷ Παπακωνσταντίνου,²⁸ κ.ά., και ειδικά ο Κούντουρας,²⁹ που κάνει και ιδιαίτερη αναφορά σ' αυτό, ότι το Σιόπουτου ή *Σιόποτο* ή *Σόποτο* σημαίνει Ισόπατον δηλαδή ίσιος τόπος. Σωστή, αντίθετα, είναι η αναφορά που κάνει ο Τσότσος,³⁰ αφού σύμφωνα με τα γραφόμενά του, το τοπωνύμιο δηλώνει περιοχή με πηγές νερού. Γιατί όμως το

²⁴ Μενέλαος Δημητριάδης, *Λεξικόν Ελληνο-τουρκικόν Τουρκο-ελληνικόν: μετά συντόμου ελληνικής και τουρκικής γραμματικής = Sozluik yunançadan-turkçeye, turkçeden-yunancağa*, Κακουλίδης, Αθήνα 2001, σ. 321.

²⁵ [ΑΣ], *Sopot*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Sopot> (ημ. επ. 15.04.2016).

²⁶ ΙΣΚΠ, Μόνικα Μεταξά (γεν. 1986 – λογίστρια), *συνέντευξη*, Άνω Καλλινίτη Φλώρινας 31.07.2013

²⁷ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 34.

²⁸ Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Εστία, Αθήνα 1992, σ. 19.

²⁹ Αργύριος Κούντουρας, «Το Σιουμάθκο Κοζάνης», *Ελμειακά*, τ. 33, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 112-122, σημ. 1, σ. 112.

³⁰ Γεώργιος Τσότσος, «Οι μετοικεσίες βλαχοφώνων από τη Βόρειο Ήπειρο στη Δυτική Μακεδονία», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, έτος Ζ', έκδ. ΣΓΚΤΚ, Κοζάνη 1996, σ. 326-338, σ. 328.

προφέρουμε Σιόπουτου και όχι Σόποτο; Αυτό εξηγείται εύκολα, αφού το ημίφωνο ι είναι χαρακτηριστικό του βορείου γλωσσικού ιδιώματος.³¹ Τέλος, η θέση *Σμάθκο* ή *Σιουμάθκου*, οφείλει το όνομά της, στην οικογένεια Σιώμου, που είχε τα κτήματά της σ' αυτήν την περιοχή.³²

Τα νότια όρια της πόλης, ξεκινάν από τις *Κυδωνιές* (υπήρχαν κυδωνιές στην περιοχή) στο μέρος όπου βρίσκεται η διασταύρωση για το χωριό Άργιλος. Ανατολικότερα συναντάμε την περιοχή *Μαντέμια* (υπήρχαν σιδεράδικα), στο μνημείο πεσόντων στο δρόμο προς τη Λευκόβρυση και μετά τις *Λούνες* (εκεί μαζεύονταν τα νερά από τους χειμάρρους), περιοχή στο δρόμο προς το χωριό Καρυδίτσα. Τέλος, ο *Τσαϊπούν'τς*, περιοχή στην έξοδο της πόλης προς Σέρβια, ο *Κασλάς*, βιομηχανική περιοχή δυτικά της Κοζάνης, και τα *Κονιάρια*, αριστερά του δρόμου (βορειοανατολική έξοδος πόλης), που οδηγεί στη Θεσσαλονίκη, τερματίζουν την πορεία μας στην περιοχή *Κρεββατάκια* απ' όπου και ξεκινήσαμε.

1.4 Σλάβοι επήλυδες

Από πού ακριβώς κατάγονται οι πρώτοι οικιστές της Κοζάνης είναι σχεδόν άγνωστο. Πολύ πριν οι Σλάβοι αποκτήσουν φυλετική και κυρίως εθνική συνείδηση,³³ υπέστησαν αφομοίωση από το βυζαντινό πολιτειακό σύστημα και την βυζαντινή παιδεία. Κληροδότησαν όμως τοπωνύμια.

Η θέση *στου Σιόπουτου*, δυτικά της πόλης, συνδέεται με παλαιοσλαβικό έτυμο, όπως ήδη προαναφέρθηκε. Το ίδιο και η θέσεις *Σκ'ρκα* και *Λούιες*, βραχώδες και βαλτώδες μέρος αντίστοιχα, που επίσης φανερώνουν την παρουσία των Σλάβων στην περιοχή. Αυτό φαίνεται αρκετά ορθό, αφού από το 1000 μ.Χ. η περιοχή παύει να ανήκει εικλησιαστικά στη Θεσσαλονίκη και μεταφέρεται στην επαρχία Αχρίδας.³⁴

Άγνωστο παραμένει δυστυχώς, το τι συνέβαινε επί βυζαντίου στην περιοχή, αν και εικάζεται πως η μελλοντική έρευνα θα φέρει σίγουρα στο φως βυζαντινά κατάστιχα της περιοχής, που προηγούνται των άρτι ευρεθέντων οθωμανικών αντίστοιχων.

Η χρονολογία άφιξης των Σλάβων στην περιοχή επίσης παραμένει ανακριβής πλήρως. Τον 6^ο αι. μ.Χ. ο πληθυσμός της Μακεδονίας μειώθηκε, λόγω των μεγάλων κατακτητικών πολέμων και της ολοκληρωτικής υποταγής των κατοίκων

³¹ Χρίστος Πατρινέλης, *Πρώμες ιστορικές μαρτυρίες για Κοζάνη*, ό.π., σ. 109.

³² Αργύριος Κούντουρας, *Το Σιουμάθκου Κοζάνης*, ό.π., σημ. 2, σ. 112.

³³ Norman Baynes - Henry Moss, *Βυζάντιο: εισαγωγή στο βυζαντινό πολιτισμό*, μτφρ. Δημήτριος Σακιάς, Παπαδήμα, Αθήνα 1983, σ. 468.

³⁴ Βασιλική Νεράντζη Βαρμάζη, «Βυζαντινή περίοδος», στο Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά: ο χώρος και οι άνθρωποι*, ειδ. έκδ. Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων Κοζάνης - Γρεβενών, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 158-163, σ. 159.

από επιδρομείς. Στην αραιοκατοίκηση συνέδραμαν αρρώστιες και έλλειψη τροφής.³⁵

Η ολιγανθρωπία αυτή δημιούργησε μεγάλο δημογραφικό κενό στο Βυζαντινό κράτος, κατ' επέκτασιν αμυντικά και φορολογικά, το οποίο επιχειρείται να καλυφθεί με υποχρεωτικές μετοικεσίες στην περίοδο των αυτοκρατόρων Τιβερίου και Μαυρικίου. Η προσπάθεια αποβαίνει ανεπιτυχής και δημιουργούνται πόροι, μέσω των οποίων κατεβαίνουν οι υπεράριθμοι σλάβοι της περιοχής του Δούναβη.³⁶ Οι τελευταίοι αρχίζουν τις επιθέσεις τους εναντίων οχυρωμένων περιοχών και εγκαθίστανται μόνιμα στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο.³⁷

Εμφανίζονται στη θέση *Ζγκόστ'* (zegoniste: μέρος ξεχερωμένο με φωτιά) στη Λευκοπηγή, που το πρότερό της όνομα *Βελίστ'* (velisna: ασπρίλα), φανερώνει επίσης σλαβική κατοίκηση.³⁸

Σλάβοι εποίκισαν και σε δάση, π.χ. στην Ελάτη, που το παλιό της όνομα *Λούζιανη* παραπέμπει σε κατοίκους του δάσους (=luzani) και σε ποτάμια, π.χ. στη *Ζάμποροντα* (zaror: πίσω από τον πόρο του ποταμιού). Ασχολούνταν με την κτηνοτροφία διατηρώντας και άλογα για μεταφορικές κι άλλες βιοτικές ανάγκες, στον οικισμό *Κουνιβό* (konj: άλογο). Στον εγκαταλειφθέντα οικισμό *Βέρβερη* (berber: κουρέας), κούρευαν τα ζώα ενώ η πληθώρα αιγοπροβάτων τους οδήγησε στη δημιουργία χώρου κατεργασίας δερμάτων όπως η *Κόζιαν'* (koza: δέρμα). Γύρω από τη *Σκ'ρκα* (skrsiti: γκρεμοτοσακίζομαι) υπήρχε ήδη εγκατάσταση ποιμένων σε καλύβες στη θέση *Σιόπουτου*, όπως και λίγο μακρύτερα, στη Λευκόβρυση, τον παλιό *Νίσβορο* (izvor: πηγή).³⁹

Σλάβοι εμφανίζονται και στη *Σκούλιαρη* (kula: κάστρο) σαν φύλακες του στενού που οδηγεί προς Θεσσαλία. Κάποιοι ίσως να ανέλαβαν και φύλακες στα δεσμοτήρια του Ζιδανίου ή *Ζντάν'* (zdanie: κτίριο).⁴⁰

Σλαβική κατοίκηση εμφανίζεται και στους οικισμούς *Μιλοτίνι* (σημ. Μηλιά), *Ραντοβίστα* (σημερ. Ροδιανή), *Τραβουντάντιστα* (σημερ. Μεταμόρφωση) και *Βάντσα* (σημερ. Άνω και Κάτω Κώμη), από τα ονόματα των αρχηγών των φατριών *Milutin, Radovitz, Radovan* και *Vance* (χαϊδευτικό του Ivan) αντίστοιχα.⁴¹

³⁵ Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία βυζαντινού κράτους. Ιστορία πρώιμου βυζαντινής περιόδου (324-565)*, τ. Α', Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 285κ.ε.

³⁶ Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία βυζαντινού κράτους. Ιστορία μέσης βυζαντινής περιόδου (565-1081)*, τ. Β', Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 37-56.

³⁷ Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία μέσης βυζαντινής περιόδου*, ό.π., σ. 61.

³⁸ Θανάσης Καλλιανιώτης, «Σλάβοι στην επαρχία Κοζάνης: 6^{ος} μ.Χ.», *Παρέμβαση, πνευματική επιθεώρηση Κοζάνης*, τχ. 94, Παρέμβαση, Κοζάνη 1996, σ. 90 κ.ε.

³⁹ Στο ίδιο, σ. 90 κ.ε.

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 90 κ.ε.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 90 κ.ε.

Ζουν επίσης σε βαλτώδη και υγρού κλίματος μέρη, όπως στο *Μόκρο* (σημ. Λιβαδερό, mokru= υγρός), στην *Κάλλιανη* (σημερ. Αιανή, kal= λάσπη) και στην *Τούχλη* (tyhl= βρόμιος). Τόπος συνάθροισής τους πρέπει να ήταν η *Σπούρτα* (σημερ. Καρυδίτσα, zbori= συγκέντρωση⁴² – ζμπουρίζου= μιλώ).⁴³

Όντας παγανιστές, είχαν ως μέγιστο θεό τους τον Perun, δηλ. τον Κεραυνό που κατηύθυνε τους κεραυνούς και της βροχές. Burno ερμηνεύεται ως έκρηξη⁴⁴ ενώ ο Μπούρινος είναι το εγγύτερο βουνό της πόλης μας, απ' όπου και σήμερα έρχεται η βροχή. Η Βυζαντινή Εκκλησία πάντως φαίνεται πως ενδιαφέρεται για τον εκχριστιανισμό τους. Δημιουργείται επισκοπή στην Καισαρεία, η οποία αργότερα μεταφέρεται στα Σέρβια.⁴⁵

Η Βυζαντινοί προσπάθησαν να πάρουν με το μέρος τους τους Σλάβους για πολιτικούς, αλλά και οικονομικούς λόγους, δίνοντάς τους αξιώματα, κάνοντάς τους αρχηγούς Σιλαβηνίων. Με αυτό τον τρόπο έγινε εφικτή η συναναστροφή των Σλάβων αρχόντων με τους Βυζαντινούς αντίστοιχους, ενώ η πιθανότητα ανάρρησης τους στην κοινωνία της εποχής θα ήταν σίγουρα ουσιώδες στοιχείο αποσλαβισμού ή καλύτερα εκβυζαντινισμού τους.⁴⁶

Διαβιώνοντας πλέον μεταξύ των ελληνόγλωσσων βυζαντινών, αρχίζουν να ασπάζονται τη γλώσσα και να διευκολύνουν έτσι το εκχριστιανιστικό έργο της βυζαντινής εκκλησίας. Τα ορθόδοξα στοιχεία εισχωρούν στα παγανιστικά τους και το αντίστροφο: Κόλιαντα ή Σούρβα εκ των koleda και surona nona godina⁴⁷ (=χωριάτικο νέο έτος).⁴⁸

Η μάλλον εύκολη απορρόφησή τους οφείλεται στην ανύπαρκτη πολιτειακή τους οργάνωση που ήδη αναφέρθηκε, αν και βασικότερος παράγοντας λογίζεται η καθημερινή τους επαφή με τους ελληνόγλωσσους συντοπίτες τους. Οι επαφές αυτές υπαγόρευσαν την υιοθέτηση της ελληνικής γλώσσας, απαραίτητης για τις καθημερινές συναλλαγές και ανάγκες με τους κοσμοβριθέστερους ελληνόγλωσσους εντοπίους και την κρατική διοίκηση. Η επιπρόσθετη απομόνωσή τους, από τους συμπαγέστερους ομογενείς τους της Εορδαίας και βορειότερως, επιβοήθησαν στην συντομότερη αφαίρεση της πρότερης ταυτότητάς τους και την βυζαντινοποίησή τους.

⁴² Στο ίδιο, σ. 90 κ.ε.

⁴³ Χριστόδουλος Χριστοδούλου, *Τα κοζανιώτικα: λεξικό του κοζανίτικου ιδιώματος*, ειδ. έκδ. Νομαρχίας Κοζάνης, Κοζάνη 2003, σ. 289.

⁴⁴ Θανάσης Καλλιανιώτης, «Σλάβοι στην επαρχία Κοζάνης: 6^{ος} μ.Χ.», *ό.π.*, σ. 90 κ.ε.

⁴⁵ Ιωάννης Δημόπουλος, *Τα παρά τον Αλιάκμονα εκκλησιαστικά*, έκδ. ΙΜΣΚ, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 9-10.

⁴⁶ Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή ιστορία: Β'1 610-867*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 345-376.

⁴⁷ Θανάσης Καλλιανιώτης, «Σλάβοι στην επαρχία Κοζάνης: 6^{ος} μ.Χ.», *ό.π.*, σ. 90 κ.ε.

⁴⁸ ΙΣΚΠ, Μόνικα Μεταξά, *συνέντευξη*, *ό.π.*

Κληροδότησαν στους συντοπιτες επιγόνους τους όμως, λέξεις, τοπωνύμια, ονόματα, φωνητικούς ήχους, κ.ά.,⁴⁹ που αν συνταιριαστούν με μελλοντική έρευνα ελεύθερη δεσμών και πολιτικής εκμετάλλευσης θα αγγίξουμε περισσότερο το μεσαιωνικό παρελθόν της Κόζιανης και της περιοχής της.

1.5 Η περίπτωση της Κόζιανης – Ονοματικές διενέξεις

Όσον αφορά στην ετυμολογία του ονόματος της πόλης τα πράγματα είναι αρκετά περίπλοκα. Διαφαίνεται μια ραθυμία στους ερευνητές, που πηγάζει από την ισοπεδωτική επιρροή της σύμπλευσης με τις τρέχουσες ορθότητες και έχει ως αποτέλεσμα τη διαιώνιση απόψεων⁵⁰ που κατασκευάστηκαν την εποχή του αδιάλλακτα ρομαντικού εθνικισμού.⁵¹

Όμως η κάθε άποψη εκφράζει τον καιρό της και κάθε εποχή οφείλει να παράγει νέα δεδομένα. Ακόμη και το υποφαινόμενο πόνημα αποτελεί εκφραστή του καιρού του κι αν μελλοντικά ξαναγραφτεί, υποχρεούται να είναι διάφορο.

Πρώτη μαρτυρία για την προέλευση του ονόματος ανιχνεύεται σε χειρόγραφη συγγραφή του κοζανίτη λογίου (εκ Ραχόβου καταχθέντος) Χαρισίου Μεγδάνη, στο πρώτο τέταρτο του 19^{ου} αι. Αν και πρόκειται για ανώνυμο τεκμήριο οι μελετητές του το αντιστοιχίζουν στον ειρημένο συγγραφέα.⁵² Σύμφωνα μ' αυτόν, η ετυμολόγηση αρύεται από την ιταλική πόλη της Ν. Ιταλίας *Κόσσα*.⁵³ Όμως, πέραν της μη υπόμνησης των πηγών του, κάτι τέτοιο δύσκολο μπορεί να γίνει αποδεκτό, αφού ιταλική κατοίκηση ουδέποτε αναφέρεται σε γραπτές ή προφορικές πηγές. Επηρεασμένος προφανώς, από τον ιταλικό ύστερο διαφωτισμό, αφού ο ίδιος και η κόρη του ήταν άριστοι γνώστες της ιταλικής γλώσσας,⁵⁴ ενώ και η βιβλιοθήκη της Κοζάνης διέθετε από τότε πλείστες εκδόσεις ιταλόγλωσσες,⁵⁵ προβαίνει σ' αυτή την ετυμολόγηση.

⁴⁹ Φαίδων Μαλιγκούδης, *Ελληνισμός και σλαβικός κόσμος*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 209-218.

⁵⁰ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 21.

⁵¹ Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1989, σ. 139 κ.ε.

⁵² Μιχαήλ Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Επαρχιακή φωνή, Πτολεμαΐδα 1940, σ. 4-9.

⁵³ ΔΒΚ, [Χαρίσιος Μεγδάνης], χ. 127, *Εγχειρίδιον Κοζάνης και περί κωμών της*, [Κοζάνη][19^{ος} αι.], σ. 14.

⁵⁴ Μάριος Κυπαρίσσης Μώρος, «Καλλιόπη Παλινοστούσα (1819) του Χαρισίου Μεγδάνη: μια ανάγνωση», *Παρέμβαση πνευματική επιθεώρηση Κοζάνης*, τχ. 173-174, *Παρέμβαση*, Κοζάνη 2015, σ. 91 & Μάριος Κυπαρίσσης Μώρος, «Το έργο της κοζανίτισσας μεταφράστριας Μητιώς Σακελλάριου στις απαρχές της ελληνικής μετάφρασης», *Παρέμβαση πνευματική επιθεώρηση Κοζάνης*, τχ. 172, *Παρέμβαση*, Κοζάνη 2014, σ. 80-82.

⁵⁵ Ηλίας Σπυριδωνίδης, «Τοπολογική ανάλυση των παλαιών εκδόσεων ιταλικού ενδιαφέροντος της Βιβλιοθήκης της Κοζάνης» *Ελιμειακά*, τχ. 68-69, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 125 κ.ε.

Επόμενη μαρτυρία περί ετυμολόγησης της *Κόζιανης*, παρουσιάζεται το 1872. Πρόκειται για τον Ευβοϊέα ιατρό Γουναρόπουλο που ενδιητάτο για χρόνια στην πόλη. Στο άρθρο του βάζει στο τραπέζι περισσότερες από μία ερμηνείες, χωρίς όμως τον απαραίτητο υπομνηματισμό. Το βουλγαρικό *κόζια* που σημαίνει δέρμα ή τα τουρκικά *κοζ* (καρδιά) και *άνα* (μητέρα) μοιάζουν ως τα πιθανότερα έτυμα του ονόματος της πόλης κατ' αυτόν,⁵⁶ βασιζόμενος σε προφορικές παραδόσεις. Οι ερμηνείες του μοιάζουν λογικοφανείς, όμως δύσκολα παραδεικτές και σίγουρα αμφισβητήσιμες. Παρόλα αυτά, αποτελούν δεδομένα που σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει να προσπελαστούν αδιάφορα, αλλά να αποτελέσουν βάση για την τελική δική μας ερμηνεία.

Τρίτη άποψη είναι αυτή του Λιούφη, που θεωρεί αφελείς και ανιστόρητες τις ειρημένες ερμηνείες. Αναζητεί το έτυμο, μέσω της ανίχνευσης της προέλευσης των πρώτων εποίκων του οικισμού. Σύμφωνα με αυτόν, η περίπτωση της Κοζάνης πρόκειται για μεταφορά οικωνυμίου (*Κόσδιανη*), απ' τη Βόρειο Ήπειρο. Επιχειρηματολογεί υπέρ της ονομασίας, αλλά και υπέρ του ερχομού κατοίκων από την ευρύτερη περιοχή της Β. Ηπείρου στηριζόμενος σε προφορικές παραδόσεις⁵⁷ -αγνοώντας όμως τις προφορικές αντίστοιχες του προγενέστερου Γουναρόπουλου- και πλέκει τον ιδρυτικό μύθο της Κοζάνης που έχει εδραιωθεί πλέον στην τοπική ιστοριογραφία και μνήμη, ενώ αναπαράγεται συνεχώς, δίχως καμία προσπάθεια ελέγχου και κριτικής. Ακόμη όμως και οι αποδομητές της *Ιστορίας του Λιούφη*, αποφεύγουν να πάρουν σαφή θέση για τις απαρχές της συνοίκησης της πόλης.⁵⁸ Μοναδικός που παίρνει θέση είναι ο Μιχ. Παπακωνσταντίνου, ο οποίος αποδέχεται την άποψη του Λιούφη, ενισχύοντάς την με το πρόσθετο επιχείρημα της ομοιότητας των γλωσσικών ιδιωμάτων της Κοζάνης και της Β. Ηπείρου.⁵⁹

Παρόλο που και ο Γουναρόπουλος και ο Λιούφης βασίζονται σε προφορικές πηγές, ο ένας αγνοεί τις πηγές του άλλου καταλήγοντας έτσι σε διαφορετικές ερμηνείες. Καταρχάς οι προφορικές πηγές για γεγονότα 5 αιώνων προς τα πίσω, ελέγχονται ως άκρωσ επισφαλείς, αφού μόνο δύο με τρεις γενιές μπορούν να μεταφέρουν σχετικά αξιόπιστες πληροφορίες ή τουλάχιστον επαληθεύσιμες. Ο μισός περίπου αιώνας που χωρίζει τις συγγραφές τους, από μόνος του δεν αλλάζει άρδην τις ερμηνείες.

⁵⁶ Κωνσταντίνος Γουναρόπουλος, «Κοζανικά: Περί Κοζάνης», *ό.π.*, σ. 488.

⁵⁷ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό.π.*, σ. 21.

⁵⁸ Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς – Δημήτρης Σκρέκας, «Πρόλογος», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 14.

⁵⁹ Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, *ό.π.*, σ. 20.

Το έτος σταθμό αποτελεί το 1878, χρονιά κατά την οποία υπογράφεται η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και δημιουργείται η Μεγάλη Βουλγαρία.⁶⁰ Η περιοχή της Κοζάνης περιλαμβάνεται στη συνθήκη και ουκ ολίγοι τοπικοί, με αρχηγό τον Λιάτη, συνασπίζονται προσπαθώντας να επαναστατήσουν, με υποψήφια επιχειρησιακή τους έδρα τη θέση *Ζγκόστ'* στο όρος Μπούρινος,⁶¹ ενώ κινήματα σημειώθηκαν και στα Πιέρια και τον Όλυμπο,⁶² την ίδια χρονιά κι όχι το 1870 όπως αναφέρουν πανεπιστημιακός και ερευνητρια.⁶³ Εάν ο Γουναρόπουλος έγραφε το άρθρο του 6 χρόνια αργότερα πιθανόν να απέφευγε τις αναφορές σε σλαβικά έτυμα, αν και το αθηναϊκό περιοδικό το οποίο εξέδωσε το άρθρο του, πιθανόν να το έκανε και πάλι, καθ' ότι την Αθήνα ουδέποτε απασχολούσαν αυτά τα ζητήματα. Ο Λιούφης τώρα, που εκδίδει τη μελέτη του το 1924, σε μια εποχή που οι λόγιοι επηρεάζονται συλλήβδην από τις ιδέες του ρομαντικού εθνικισμού, αποπέμπει κάθε πιθανότητα σλαβικού ίχνους στην περιοχή. Ομοίως πράττει και ο Παπακωνσταντίνου, 68 έτη μεταγενέστερα, το 1992, εποχή σχετικά σύγχρονη με την ενεστώσα, που το Μακεδονικό Ζήτημα όμως βρίσκεται σε νέα έξαρση. Δε φαντάζει πάντως και διόλου παράδοξο, οι πληροφορητές του Γουναρόπουλου και του Λιούφη να ήταν οι ίδιοι άνθρωποι, που επηρεασμένοι από το κλίμα και τις ιδέες του καιρού τους να άλλαζαν απόψεις. Ακόμη και σήμερα εξάλλου, η αλήθεια άγεται και φέρεται βάσει του συρμού.

Πρώτος και μοναδικός που διαφωνεί ανοιχτά και αποδομεί στοιχειοθετημένα την παγιωμένη άποψη είναι ο Χ. Πατρινέλης. Προτάσσοντας θρησκευτικούς, εθνολογικούς, δημογραφικούς, γεωγραφικούς, γλωσσολογικούς, κ.ά. λόγους, αναιρεί κάθε άποψη του Λιούφη που σχετίζεται με την ονοματοθεσία και τους εποίκους της πόλης.⁶⁴ Δεν το πάει όμως παραπέρα, επιδεικνύοντάς μας στοιχεία για την προέλευση της λέξης και των οικιστών.

Για μας τα πράγματα είναι –έπειτα από έρευνες και κυρίως νοητικές ασκήσεις λογικής- αρκετά ξεκάθαρα πλέον. Έχοντας ήδη ειθέσει διεξοδικά, το τοπωνυμικό υπόστρωμα, όχι μόνο της ευρύτερης περιοχής, αλλά και των πέριξ της πόλης εγγύς θέσεων, το έτυμο της λέξης μοιάζει να είναι παλαιοσλαβικό. Καταρχάς να αποσαφηνιστεί πως η έρευνα έγινε για τη λέξη *Κόζιανη* (*Κόζιαν'*) κι όχι *Κοζάνη*, αφού από την αρχαιότερη σωζόμενη πηγή, ως και την σύγχρονη

⁶⁰ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Το Μακεδονικό ζήτημα. Γένεση – διαμόρφωση – εξέλιξη – λύση (1856-1912)*, ειδ. εκδ. εφ. Το Βήμα, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 75-77.

⁶¹ Θανάσης Καλλιανιώτης – Μαρία Μπρέτσα, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερασιά», *ό.π.*, σ. 63 κ.ε.

⁶² Ευάγγελος Κωφός, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 207.

⁶³ Ιφιγένεια Βαμβακίδου – Παρασκευή Γκόλια, *Το Βελβεντό, ο τόπος μου: μαθήματα τοπικής ιστορίας*, ΠΔΜ & Δήμος Βελβεντού, Βελβεντό 2010 – 2011, σ.136.

⁶⁴ Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη», *ό.π.*, σ. 109-116.

ντοπιολαλιά η πόλη καλείται *Κόζιαν'*, παρόλο που τελευταία και κυρίως την περίοδο του Καρναβαλιού, πολλοί νέοι στην προσπάθεια άρθρωσης του τοπικού ιδιώματος την αποκαλούν *Κουζιάν'*. Νεολογισμός που σίγουρα τον ιστορικό του μέλλοντος ή του γραφείου μπορεί να τον μεπιδέψει.

Η αρχαιότερη πηγή με αναφορά στην πόλη, την αναγράφει ως *Κόζανη*. Πρόκειται για οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο ο συντάκτης του οποίου δεν είχε γνώση της ελληνικής, παρά μόνο της οθωμανικής που σε τίποτα δεν μοιάζει με την πρώτη. Το τι ακριβώς αντιλήφθηκε ακούγοντας *Κόζιαν'* και τι δυνατότητες του έδωσε η οθωμανική στην αποτύπωση, φαίνεται απ' τη σωζόμενη πηγή.⁶⁵ *Κόζιανη χωρίον* καταγράφεται και σε ελληνική εκκλησιαστική πηγή του επόμενου αιώνα⁶⁶ και *Κόζανη* σε επίσης εκκλησιαστική του 1660,⁶⁷ κάνοντας την κατάσταση, αριετά πιο ξειάθαρη. Ειιάζουμε πάντως πως η μετάπλαση και διάδοση στον ελλόγιο όρο *Κοζάνη* συντελείται γύρω στον 18^ο αι. από τους λογίους της πόλης.

Δύο λοιπόν είναι τα συνθετικά της λέξης *Κόζιαν'*: το παλαιοσλαβικό *κόζια*, που σημαίνει δέρμα⁶⁸ και η παραγωγική κατάληξη *-ιανή*, που δηλώνει τόπο: τόπος κατεργασίας δερμάτων, άποψη που ενισχύεται και από τον κτηνοτροφικό πυρήνα των πρώτων κατοίκων του οικισμού. Από καιρό πιθανολογούσαμε⁶⁹ πως η ακριβής θέση του τοπωνυμίου *Κόζιαν'*, που έδωσε το όνομά της στο συνοικισμό, θα πρέπει να σχετίζεται και με το σημερινό κέντρο της πόλης, να είναι πλάτωμα –ώστε να δικαιολογεί την επεξεργασία δερμάτων- και να υπάρχει νερό. Η κεντρική πλατεία της Κοζάνης διέθετε τα πρώτα δύο χαρακτηριστικά, δεν ήταν όμως σαφείς οι ενδείξεις για το τρίτο, αν και η κεντρική οδός (Παύλου Μελά ονομάζεται σήμερα) σίγουρα θα κατέβαζε, ειδικά σε περιπτώσεις έντονης βροχόπτωσης –όπως γίνεται και σήμερα- ικανές ποσότητες ύδατος. Οι εργασίες όμως το καλοκαίρι του 2014 με σκοπό την ανακαίνιση της πλατείας, έφεραν στο φως την επιβεβαίωση: ένα φρέαρ, στο κέντρο περίπου αυτής. Δυστυχώς αποφασίστηκε να σκεπαστεί κι όχι να αναδειχθεί, ενώ στην περίπτωση που ανασκαπτόταν ο πυθμένας του, πιθανόν να αποκαλύπτονταν και νέα στοιχεία.

Το βέβαιο συμπέρασμα πάντως είναι πως η τοπωνυμική μνήμη παραμένει ανεξίτηλη, όσα χρόνια κι αν περάσουν και παρ' όλες τις προσπάθειες

⁶⁵ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, ό.π., σ. 532. Για την πρώτη σωζόμενη οθωμανική πηγή με αναφορά στην επαρχία Σερβίων, βλ. Ömer Lutfi Barkan, «894 (1488-1489) yılı cizyesinin tahsilatına ait muhasebe bilançoları», *Belgeler*, 1, Ankara 1964, σ. 1-120.

⁶⁶ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό.π., σ. 165.

⁶⁷ Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη», ό.π., σ. 109.

⁶⁸ ΙΣΚΠ, Μόνικα Μεταξά, *σπέντενξη*, ό.π.

⁶⁹ Κώστας Παυλός, «Οικιστική διαμόρφωση της Κόζιανης (Κοζάνης)», *Ανακωνώσεις συνεδρίου: Κάλλιανη (Αιανή) και περίχωρα, ιστορία από τα κάτω*, Απρίλιος 2014, http://sxolciotoulaou.blogspot.gr/2014/04/blog-post_7827.html (ημ. επ. 29.05.2017).

εξελληνισμού που κατά καιρούς έχουν επιχειρηθεί, ακόμη και από το επίσημο κράτος.⁷⁰ Έτσι, παρά τη διαβλητότητα των προφορικών ενθυμήσεων, σε τοπωνυμικά ζητήματα, φτάνει αυτήν εκατοντάδες χρόνια πίσω, με ασφάλεια.

⁷⁰ Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Νομού Κοζάνης, *ΑΒΕ 60-ΣΑΕ 314 (Μετονομασία Τοπωνυμίων Ν. Κοζάνης)*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Πρώιμη Ιστορία Κόζιανης

1.1 Ιστορικό πλαίσιο

Έχουν ήδη αναφερθεί οι οικιστικές θέσεις εντός κι εκτός των οικιστικών ορίων της σύγχρονης πόλης που χρονολογούνται από τα αρχαία χρόνια. Η Κοζάνη δεν αναφέρεται είτε ως πόλη είτε ως πολισμάτιο σε κάποια, γνωστή τουλάχιστον, πηγή. Βάσει αυτού του γεγονότος θεωρούμε πως πρόκειται για δημιουργία των νεότερων χρόνων, αφού, ως προειρηθή, πρώτη αναφορά γι' αυτήν είναι του έτους 1498-1502.⁷¹

Στα τέλη λοιπόν του 15^{ου} αι. –στην πρώτη της εμφάνιση σε πηγή– η Κοζάνη εμφανίζεται ως ενιαία οικιστική οντότητα. Εικάζουμε λοιπόν τη δημιουργία της έναν περίπου αιώνα πίσω. Η κατάκτηση του κάστρου των Σερβίων –που τότε αποτελούσαν το στρατιωτικό, εκκλησιαστικό και διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής– λαμβάνει χώρα την περίοδο ανάμεσα στα έτη 1393⁷² και 1426,⁷³ γύρω λοιπόν στο πρώτο τέταρτο του 15^{ου} αι. Αμέσως μετά από αυτήν την κατάκτηση, πιθανολογούμε πως ακολουθεί η συνένωση των οικισμών υπό τον τίτλο Κόζιανη.

Η οθωμανική κατάκτηση βυζαντινών περιοχών είχε ως επακόλουθο, όχι μόνο τη διοικητική και οικονομική πίεση των περιοχών αυτών, αλλά και έναν γενικότερο καταναγκασμό.⁷⁴ Αυτά βέβαια συμβαίνουν στα πρώτα χρόνια προσάρτησης εδαφών από τους οθωμανούς, στα πλαίσια της πλήρους καθυπόταξης. Στο πέρασμα των χρόνων αυτήν η πίεση σίγουρα θα εξασθένησε, αφού οι ανάγκες επιβίωσης μέσω αρμονικής συμβίωσης σίγουρα οδήγησαν προς αυτή την κατεύθυνση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα από την περιοχή αποτελούν οι οικισμοί Καλντάδες (σημ. Προσήλιο), Καστανιά και Άγ. Μηνάς που απήλαυαν φορολογικά προνόμια.⁷⁵ Όσον αφορά στον τελευταίο, ημαρτημένως

⁷¹ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, ό.π., σ. 532.

⁷² Αλέξης Σαββίδης, «Τα προβλήματα για την οθωμανική κατάληψη και την εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο», *Θεσσαλικό ημερολόγιο*, τ. 28, έκδ. Ομίλου φίλων της Θεσσαλικής Ιστορίας, Λάρισα 1995, σ. 38 κ.ε.

⁷³ Βασίλης Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Ελβηγιά Τσελεμπί*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 22.

⁷⁴ Suraiya Faroqhi – Donald Quataert – Bruce Macgowan – Sevket Pamuk, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600 – 1914*, τ. Β, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σ. 302.

⁷⁵ Δημήτριος Λαμπράκης, «Φορολογικές ελαφρύνσεις και απαλλαγές στην περιοχή Σερβίων κατά τον 17^ο αι.», στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς – Δημήτρης Σκρέκας (επιμ.), *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας: γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητροπόλης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 116-118.

θεωρείται αμάρτυρο ως τοπωνύμιο ή ως εκκλησία από τον μεταφραστή του καταστήχου,⁷⁶ αφού εκκλησία αφιερωμένη στον προσάτη των γεωργών και κτηνοτρόφων σώζεται έως σήμερα άνωθεν (νοτιοανατολικά, πάνω από τη συνοικία *Κουκουμπέτσ*) των Σερβίων, στα όρια του βυζαντινού οικισμού.⁷⁷ Πέραν όμως της προφορικής μνήμης, πληροφορίες για την ύπαρξη του ναού του Αγ. Μηνά και της ομώνυμης τοποθεσίας, βρίσκουμε και στην τοπική βιβλιογραφία,⁷⁸ που επίσης αγνόησε ο μεταφραστής της οθωμανικής πηγής.

Λαμβάνοντας υπόψιν τη θέση της εκκλησίας (νότιες κλιτύες βυζαντινού οικισμού), τον βίο του Αγίου Μηνά (4ος αι. μ.Χ., έζησε στους πρωτοχριστιανικούς αιώνες) και τι αυτός «προστάτευε»,⁷⁹ εικάζουμε πως αποτελεί έναν από τους παλαιότερους χριστιανικούς ναούς των Σερβίων.

Η περιοχή του λεκανοπεδίου της Κοζάνης –που οι αρχαίοι κάτοικοί του ονόμαζαν Ελίμεια,⁸⁰ οι βυζαντινοί Άγιο Νικόλαο και οι οθωμανοί Τσιαρτσιαμπά-⁸¹ ανήκε διοικητικά επί Οθωμανοκρατίας στον καζά Σερβίων⁸² και όχι σε καζά ολόκληρης της Δυτικής Μακεδονίας.⁸³ Η κατάκτηση της περιοχής απ' τους Οθωμανούς, γίνεται σε μια περίοδο που η περιοχή της Κοζάνης είναι αποκομμένη από τα κεντρικά οδικά δίκτυα και μάλλον λαθεύει η εκτίμηση πως υπήρχε διακλάδωση της Εγνατίας οδού.⁸⁴ Η προαναφερόμενη οδός από Κοζάνη ως τα στενά του Σαρανταπόρου μέσω Αιανής και Καισαρειάς, ανοίχτηκε την προπολεμική περίοδο, ενώ και οι δρόμοι Σιάτιστα – Βέροια και Φλώρινα – Σέρβια ουδέποτε έγγιζαν την Κοζάνη.⁸⁵ Ομοίως, αμάρτυρη φαίνεται και η άποψη πως η δημογραφική άνοδος της Κοζάνης εν

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 123, 124.

⁷⁷ ΙΣΚΠ, Νίκος Παυλός (γεν. 1944 – Σερβιώτης), *συνέντευξη*, Κοζάνη 25.07.2014

⁷⁸ Νίκος Λαμαδάης, κ.ά., *Γνωριμία με τον νομό Κοζάνης: ιστορικός, τουριστικός, λαογραφικός οδηγός νομού Κοζάνης*, ειδ. έκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1970, σ.75.

⁷⁹ [ΑΣ], *Άγιος Μηνάς*, <http://www.matia.gr/pisth/synaxari/agios-minas.html>, (προσπ. 30.05.2017)

⁸⁰ Georgia Karamitrou Mentessidi, *Aiani: a guide to the archaeological sites and the museum*, Aiani 2008, σ. 6.

⁸¹ Θανάσης Καλλιανιώτης – Μαρία Μπρέτσα, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερρασιά», *ό.π.*, σ. 48.

⁸² Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530), Dizgin ve Tıpkıbasım*, Ankara 2003, σ. 137-144.

⁸³ Άννα Βακάλη – Κώστας Κασβίκης – Παναγιώτης Νώτας – Ευδοξία Τραϊανού, *Ένα σεντούκι γεμάτο μυστικά*, επιμ. Ανδρέας Ανδρέου – Σοφία Ηλιάδου Τάχου, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 2006, σ. 24.

⁸⁴ Δημήτριος Σαμσάρης, *Από την έρευνα της ιστορικής γεωγραφίας της Δυτικής Μακεδονίας κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα: διαπιστώσεις σχετικά με την ιστορική τοπογραφία της Ελιμώτιδας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 29.

⁸⁵ Νικόλαος Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος 1925 – 1926*, Πυρσός, Αθήνα 1926, σ. 419.

μέσω Τουρκοκρατίας, οφείλεται στις παλαιόθεν γεωγραφικές διασυνδέσεις της περιοχής.⁸⁶

Εγκαθιστούν εποίκους από τα κεντρικά τμήματα της Μ. Ασίας (Κονιάροι),⁸⁷ κυρίως στις εύφορες περιοχές,⁸⁸ ενώ εκεί γύρω στον 15^ο αι. παρατηρείται μείωση του πληθυσμού της περιοχής.⁸⁹ Τα δημογραφικά δεδομένα για την περιοχή δείχνουν την ύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων σε αμιγώς χριστιανικούς και μουσουλμανικούς οικισμούς καθώς και σε μεικτούς, με ξέχωρους θρησκευτικούς μαχαλάδες.⁹⁰ Οι μουσουλμάνοι φαίνεται να υπερτερούν στους μεγαλύτερους πληθυσμιακά οικισμούς.⁹¹

Εντύπωση πάντως μας προκάλεσε η μετάφραση οθωμανικών λέξεων που αφορούν στους χριστιανούς υπηκόους της Αυτοκρατορίας: από μεν έλληνες οθωμανολόγους μαθαίνουμε πως τα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα κατηγοριοποιούν τους υπηκόους σε μουσουλμάνους και χριστιανούς,⁹² ενώ από Τούρκους σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους,⁹³ ίσως στα πλαίσια λείανσης των οθωμανικών πιέσεων. Διαφαίνεται λοιπόν μια διαφορά ανάμεσα στους ομογενείς κατακτητές και τους ετερογενείς κατακτημένους σε θρησκευτικό και κατ' επέκτασιν οικονομικό τομέα, αλλά και σε κοινωνικά ζητήματα, αφού οι μη μουσουλμάνοι μεταχειρίζονταν ως δεύτερης κατηγορίας πολίτες, στην ουσία ως υπήκοοι.⁹⁴ Στους μη μουσουλμάνους λοιπόν, επιβαλλόταν υψηλότερη φορολογία με κύριο εκφραστή το χαράτσι,⁹⁵ ενώ όλη η γη ανήκε εξολοκλήρου στην ιδιοκτησία του κράτους, το οποίο τη διένειμε στους αξιωματούχους με διάφορα ανταλλάγματα.⁹⁶

⁸⁶ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, «Η Κοζάνη και η περιοχή της κατά την Τουρκοκρατία», στο Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά: ο χώρος και οι άνθρωποι*, ειδ. έκδ. Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων Κοζάνης - Γρεβενών, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 165.

⁸⁷ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 29.

⁸⁸ Mehmed Fuad Korulu, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου, Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ. 208.

⁸⁹ Νεοκλής Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. Α', Αρσενίδη, Αθήνα χ.χ., σ. 45.

⁹⁰ Γεώργιος Τσότσος, *Ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας: το οικιστικό δίκτυο, 14ος-17ος αιώνας*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 118-119.

⁹¹ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, ό.π., σ. 668-689.

⁹² Στο ίδιο, σ. 430, 432.

⁹³ Faroqhi Suraiya – Donald Quataert – Bruce Macgowan – Sevket Pamuk, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, ό.π., σ. 101.

⁹⁴ Antoine Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Institut de Lettres orientales, Beyrouth 1958, σ. 369.

⁹⁵ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, ό.π., σ. 17.

⁹⁶ Victor Berard, *Τουρκία και ελληνοισμός: οδοιπορικό στη Μακεδονία*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Τροχαλία, Αθήνα 1987, σ. 197.

2.1 Ένωση οικισμών

Άγνωστο παραμένει το τι ακριβώς ισχύει με τη θέση όπου σήμερα η εκκλησία του Αγ. Δημητρίου. Η πρώτη αναφορά για την Κοζάνη (1336) υπάρχει σε χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου που σχετίζεται με τη Μονή Ολυμπιώτισσας Ελασσόνας. Σύμφωνα μ' αυτό, η εκκλησία του Αγ. Δημητρίου στη θέση (όχι στον οικισμό) *Κοζάνη* αποτελούσε μετόχι της Μονής, το οποίο οι καλόγεροι νέμονταν ανέξοδα, κάνοντας χρήση του χρυσόβουλου.⁹⁷ Όμως οι μελετητές του χρυσοβούλου Διονύσιος Ζακωθηνός (1930), Franz Dölger (1931) και Νίκος Βέης (1959), θεωρούν πως πρόκειται για πλαστό έγγραφο, μάλλον μεταγενέστερων χρόνων.⁹⁸ Δύσκολο λοιπόν να δεχθούμε όχι μόνο την ύπαρξη οικισμού, αλλά και τοποθεσίας με αυτό το όνομα το 1336.

Υπό αυτές τις συνθήκες λοιπόν, την περίοδο του 15^{ου} αι. οι κυνηγημένοι χριστιανικοί πληθυσμοί της περιοχής Τσαρτσιαμπά βρίσκουν καταφύγιο στο μέρος της απομονωμένης *Κόζιανης*. Λιγοστά τα στοιχεία που έχουμε για τη θέση *Σιόπουτου*, αφού πέραν του ευρεθέντος ερειπίωνος και της πρότερης ενασχόλησης ντόπιου φιλίστορα,⁹⁹ ουδεμία άλλη πληροφορία είναι διαθέσιμη πέραν του ονόματος της θέσης που ήδη έχουμε ετυμολογήσει.

Σλάβοι ποιμένες της θέσης *Σιόπουτου*, ελληνόφωνοι του βυζαντινού οικισμού στη θέση *Αλώνια* (*τ'ς Μπήλιως τα Νημόργια*), καθώς και άλλοι της θέσης *Τρία Δέντρα* και των τριγύρω χωριών συνασπίζονται γύρω από τη θέση *Κόζιαν'*.

Ο βασικότερος λόγος αυτού του οικιστικού συνασπισμού, φαίνεται να ήταν η οθωμανική κατάκτηση, αφού και στις τρεις προαναφερόμενες θέσεις υπάρχουν πηγές νερού, απαραίτητες για την ύδρευσή τους. Άρα η έλλειψη νερού αποκλείεται να αποτελούσε αιτία εγκατάλειψης. Στην περίπτωση της θέσης *Σιόπουτου*, θα μπορούσε να ασκηθεί οθωμανική πίεση για στρατιωτικούς λόγους, αφού η τοποθεσία προσφέρεται για επίβλεψη όχι μόνο της περιοχής Τσαρτσιαμπά, αλλά και βορειότερως, προς Εορδαία.

Έτερος λόγος, ο οικονομικός. Η αυξητικής τάσης φορολόγηση που επέβαλαν οι κατακτητές Οθωμανοί, κυρίως στους κολίγους της υπαίθρου, οδηγούσε τον πληθυσμό σε καταφυγή σε ορεινά εδάφη, όπου άλλαζαν την βιοποριστική τους ενασχόληση από αγροτική σε κτηνοτροφική.¹⁰⁰ Φυσικά δε φαντάζει διόλου παράδοξο, τέτοιες μετακινήσεις να είχαν ήδη ξεκινήσει από την ύστερη

⁹⁷ Ευάγγελος Σκουβαράς, *Ολυμπιώτισσα: Περιγραφή και ιστορία της Μονής. Η Βιβλιοθήκη και τα χειρόγραφα. Κατάλογος των Χειρογράφων. Αναγραφαι και χρονικά σημειώματα. Ακολουθία Παναγίας της Ολυμπιώτισσης. Έγγραφα εκ του Αρχείου της Μονής, 1336-1900*, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1967, σ. 521-523.

⁹⁸ Αργύριος Κούντουρας, «Τα τοπωνύμια της Κοζάνης», *ό.π.*, σ. 165-166.

⁹⁹ Αργύριος Κούντουρας, «Το Σιουμάθιο Κοζάνης», *ό.π.*, σ. 112 κ.ε.

¹⁰⁰ Θανάσης Καλλιανιώτης – Μαρία Μπρέτσα, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερασιά», *ό.π.*, σ. 41.

βυζαντινή περίοδο, οπότε και οι επιβαρυνόμενοι οικονομικά πολίτες έβρισκαν καταφύγιο στο εξωτερικό.¹⁰¹ Για τον ίδιο λόγο –αφού οι οθωμανική φορολογική πολιτική διαχώριζε τους φορολογουμένους βάσει θρησκείας-¹⁰² και υπό τον φόβο της μουσουλμανικής δίνης, η τοπική Εκκλησία προέβη στην ίδρυση της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Ζάβορδα, το 1534.¹⁰³ Οι επιχωριάζουσες ζητείες των μοναχών του μοναστηριού προς τους κατοίκους της περιοχής,¹⁰⁴ για υλική και οικονομική βοήθεια, είχαν ως αποτέλεσμα τον τεράστιο υλικό πλούτο της μονής¹⁰⁵ και την προσδοκώμενη παραμονή των κατοίκων στη χριστιανική πίστη, σε συνδυασμό βέβαια και με την κατοχυρωμένη εκκλησιαστική ελευθερία των χριστιανών υπηκόων, παρόλη την απαξίωση έναντι του κυρίαρχου μουσουλμανισμού.¹⁰⁶

Παρόλο που την ίδια περίοδο (15^{ος} αι.) οι κάτοικοι του Δυτικομακεδονικού χώρου εξακολούθουν να κατοικούν σε πεδινά μέρη,¹⁰⁷ δε συμβαίνει το ίδιο με την περίπτωση της Κόζιανης. Καταφύγιο -υπό την έννοια της οχυρής θέσης- δεν αποτελούσε,¹⁰⁸ αφού ως πόλη που δημιουργείται στα νεότερα χρόνια, δε διαθέτει οχύρωση,¹⁰⁹ όπως και κάθε άλλη αντίστοιχη βαλκανική.¹¹⁰ Η Κόζιανη οφείλει τη δημιουργία και την ανάπτυξή της από ένα μικρό και ακλεές ριζοχώρι σε έδρα επισκοπής, εν μέσω Οθωμανοκρατίας, στην ίδια την οθωμανική κατάκτηση. Η θέση της ήταν περικλειστή μουσουλμανικών οικισμών –οι κάτοικοι των οποίων έφεραν οπλισμό- και προστατευμένη από ληστές που λυμαίνονταν την ύπαιθρο.

Το αν υπήρχε πίεση από πλευράς οθωμανών που εκφραζόταν μέσω υπέρογκων και επαχθών φόρων, για την κάλυψη των δαπανών της

¹⁰¹ Βασιλική Νεράντζη Βαρμάζη, «Ο Δυτικομακεδονικός χώρος τον 11^ο, 12^ο και 13^ο αιώνα», στο Βασίλης Καραγιάννης (επιμ.), *Η Κοζάνη και η περιοχή της: ιστορία – πολιτισμός*, INBA, Κοζάνη 1997, σ. 324.

¹⁰² Ιωάννης Χασιώτης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης: ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 66.

¹⁰³ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία*, ό.π., σ. 56.

¹⁰⁴ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό.π., σ. 61.

¹⁰⁵ Νικόλαος Δελιαλής, *Ερμηνεία ιστορίας Κοζάνης και άλλων περιοχών. Πρώτον τμήμα: εκκλησιαστικά*, ειδ. έκδ. ΔΒΚ, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 9.

¹⁰⁶ Ιωάννης Χασιώτης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης*, ό.π., σ. 66.

¹⁰⁷ Γεώργιος Τσότσος – Ιφιγένεια Βαμβακίδου, «Η καταφυγή στα ορεινά της Δυτικής Μακεδονίας κατά τη πρώιμη οθωμανοκρατία (15^{ος} αι.-16^{ος} αι.): γεωγραφική επισκόπηση» στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους*, ΕΔΥΜΜΕ, Γρεβενά 2016, σ. 45.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 57 κ.ε.

¹⁰⁹ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό.π., σ. 30 κ.ε.

¹¹⁰ Nikolaj Todorov, *Η Βαλκανική πόλη: 15^{ος} – 19^{ος} αι.*, τ. Α, μτφρ. Έφη Αβδελά – Γεωργία Παπαγεωργίου, Θεμέλιο, Αθήνα 2003, σ. 63.

Αυτοκρατορίας¹¹¹ ή πίεση προς αλλαξοπιστία και ωμή βία,¹¹² που ώθησε εποίκους στην Κόζιανη, είναι παντελώς άγνωστο.

2.3 Πρώτες εθνοτικές ομάδες

Ποιες ακριβώς εθνοτικές ομάδες συνενώθηκαν κατά τη δημιουργία του οικισμού *Κόζιαν'* παραμένει παντελώς άγνωστο και μόνο εικασίες –πάνω σε λογική βάση– μπορούν να γίνουν. Ο βυζαντινός οικισμός της πόλης βρίσκεται στη σημερινή πλατεία 25^{ης} Μαρτίου (θέση *Αλώνια*, οι παλαιότεροι την εκφωνούσαν *στ'ς Μπήλιως τα Νημόργια*),¹¹³ ως ενδιάμεσο της μεταφοράς του οικισμού από την οδό Φιλίππου (στ' αρχαία χρόνια) στην σημερινή πλατεία (νεότερα χρόνια, θέση *Κόζιαν'*). Αποδεχόμενοι το ενδεχόμενο της ιστορικής συνέχειας ως προς την κατοίκηση των θέσεων, μιλάμε για ελληνογενείς και ελληνόφωνους κατοίκους.

Σλαβικά φύλα αποτελούν σίγουρα μια από τις συνιστώσες του πρώτου οικιστικού πυρήνα της Κόζιανης, όπως μαρτυρούν τα τοπωνυμικά της πόλης που ήδη προαναφέρθησαν (*Κόζιαν'*, *Σιόπουτου*, *Σκ' ρκα*, *Λούνις*).

Τις εικασίες μας πιστοποιούν τα ονόματα των κατοίκων της κώμης (ως χωριό καταγράφεται η Κόζιαν'),¹¹⁴ το 1498-1502, όπως αυτά φαίνονται στην πρώτη φορολογική απογραφή,¹¹⁵ στην ουσία το έτυμό τους. Η ανάγνωση των ονομάτων, των αρχηγών των σπιτιών, δείχνει πως τα μεγαλύτερα ποσοστά ανήκουν σε σλαβικής, έπειτα βυζαντινοχριστιανικής, ενώ σπανίζουν τα αρχαιοελληνικής προέλευσης. Χαρακτηριστικά αναφέρω, ως σλαβικής προέλευσης τα: Bogdan, Istayo, Ivlad, Rayo, Göro, Kovac, Virilic, Kiro, Radoslav, Peyo, Mladin, Boyko, Dobro, Islav, κ.ά. Ως βυζαντινοχριστιανικά τα: Niko, Yorgo, Petro, Kosta, Maro, κ.ά. και αρχαιοελληνικά: Dimo, Argiri, Lonid, κ.ά.

Στις εγγραφές αποτυπώνονται δύο ονόματα για κάθε αρσενικό άτομο που αποτελούσε τον αρχηγό της οικίας ή καλύτερα του νοικοκυριού και στην ουσία αναφέρεται το όνομα του φορολογούμενου ατόμου.¹¹⁶ Το πρώτο δηλώνει το κύριο όνομα, ενώ το δεύτερο το όνομα του πατέρα, εφόσον δεν γινόταν ακόμη

¹¹¹ Ευάγγελος Κωφός, *Ο επίσκοπος Κίτρος Νικόλαος και η επανάσταση του 1878: τα ανέκδοτα απομνημονεύματά του*, http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika/ekd_pemk_20_Kofos.pdf (ημ. επ. 29.05.2017).

¹¹² Μαρία Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, *Οι βαλκανικοί λαοί: από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14^{ος} -19^{ος} αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 45-47.

¹¹³ Κωνσταντίνος Γουναρόπουλος, «Κοζανικά: Περί Κοζάνης», *ό.π.*, σ. 491.

¹¹⁴ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, *ό.π.*, σ. 532, 534.

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 532-534.

¹¹⁶ Nikolaj Todorov, *Η Βαλκανική πόλη*, *ό.π.*, σ. 59.

χρήση οικογενειακών επιθέτων. Στην περίπτωση όπου αναγραφόταν θηλυκό όνομα, αυτό γινόταν λόγω απώλειας του αρσενικού μέλους και δίπλα γραφόταν το όνομα του αποθανόντος, π.χ. bive Maro-i Kosta, δηλ. χήρα Μάρω του Κώστα.¹¹⁷

Σε κάποιες περιπτώσεις, βαφτιστικό και πατρικό όνομα συμφωνούν ως προς την προέλευση, π.χ. Istayo Rayo¹¹⁸ ή Kiro Peyo¹¹⁹ και Niko Niko ή Yorgo Dimo.¹²⁰ Σε κάποιες άλλες όμως το βυζαντινοχριστιανικό βαφτιστικό αποτυπώνεται με σλαβικό πατρικό, π.χ. Petri Kovac¹²¹ ή Kosta Radoslav,¹²² δεικνύοντας την αρμονική συνύπαρξη και αφομοίωση ανάμεσα στις δύο πρωταρχικές εθνοτικές ομάδες της κώμης.

Όλοι τους δηλώνονται ως χριστιανοί, για τους οθωμανούς ως άπιστοι,¹²³ ενώ δεν υπάρχουν ούτε μουσουλμάνοι, αλλά ούτε και αραβικής ή τουρκικής προέλευσης ονόματα κατοίκων. Σε αντίθεση με τη συνήθη δήλωση –βαφτιστικό με πατρικό όνομα– δε συμβαίνει το ίδιο με τους παπάδες, οι οποίοι δηλώνονται με το βαφτιστικό τους μετά την προσφώνηση παπα-, π.χ. Papas Nikola, Papas Yorgi, Papas Kosta,¹²⁴ Papas Dimitri, Papas Argiro¹²⁵ και Papas Kiro.¹²⁶ Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τους γιους των, που μετά το βαφτιστικό τους καταγράφεται ως πατρικό το Papa, π.χ. Aleksì Papa.¹²⁷ Η ύπαρξη πάντως 6 ιερέων δε σημαίνει απαραίτητα και την ύπαρξη 6 εκκλησιών ή ενοριών, αφού φαντάζει κάπως δύσκολο για τον τότε πληθυσμό της Κόζιανης.

Συνολικά απογράφονται 137 φορολογικές μονάδες (ήτοι 500 περίπου κάτοικοι), από τις οποίες οι 123 είναι πλήρεις οικογένειες, οι 8 άγαμοι άνδρες και οι 6 χήρες.¹²⁸

Η επικρατούσα άποψη της τοπικής ιστοριογραφίας διασώζει την πληροφορία, περί των πρώτων οικιστών της πόλης, για μετακίνηση κατοίκων από περιοχή της Βορείου Ηπείρου, οι οποίοι έδωσαν και το όνομα στη νεότερη πόλη.¹²⁹ Η παρούσα άποψη δικαιωνίζεται ως σήμερα και υποστηρίζεται με ζήλο από ντόπιους ή φιλακόλουθους κοζανίτες. Ακόμη και οι τοπικοί ιστοριογράφοι,

¹¹⁷ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, ό.π., σ. 533.

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ. 532.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 533.

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 532.

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 532.

¹²² Στο ίδιο, σ. 533.

¹²³ Στο ίδιο, σ. 533, 534.

¹²⁴ Στο ίδιο, σ. 532.

¹²⁵ Στο ίδιο, σ. 534.

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 583.

¹²⁷ Στο ίδιο, σ. 534.

¹²⁸ Στο ίδιο, σ. 533, 534, 584.

¹²⁹ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 34-35.

φαίνεται να αγνοούν τις σαφείς διατυπώσεις του Χρίστου Πατρινέλη (1996), σε σχέση με τους οικιστές και την ονοματολογία της πόλης.

Σύμφωνα μ' αυτόν, οι προφορικές παραδόσεις του Λιούφη και του Γουναρόπουλου για την καταγωγή των πρώτων οικιστών –βορειοηπειρωτών- της πόλης μοιάζουν πέραν από αμάρτυρες και ατυχείς. Καταρχάς πρόκειται για δεδομένα που αγνοεί ο κατά έναν περίπου αιώνα προγενέστερος Μεγδάνης, οπότε ίσως να είναι αρτιγέννητες απόψεις των αρχών του 20^{ου} αι.¹³⁰ Ειδικότερα για την περίπτωση του Λιούφη, ίσως να διαποτίστηκαν και από τον ρομαντικό εθνικισμό της εποχής τους.¹³¹

Επιπλέον, οι κάτοικοι της Πρεμέτης και των χωριών του Πωγωνίου Μπιθικίου ή Μπι(λ)θούκι και Κόσδιανη ή Κόστιανη ή Κοσπάνιανη –που θρυλούνται ως τόποι προέλευσης των μετοίκων- δεν φαίνεται να είχαν αντικειμενικούς λόγους εγκατάλειψης των πατρίδων τους, όμοιους με αυτούς που αναφέρει ο Λιούφης. Θρησκευτική πίεση δε φαίνεται να δέχονταν απ' τον οθωμανό κατακτητή, αφού αξιόλογος μουσουλμανικός πληθυσμός δεν υφίστατο, που να δικαιολογεί πίεση προς αλλαγή της χριστιανικής πίστης.¹³²

Ούτε όμως η γλώσσα των κατοίκων της Πρεμέτης αποτελεί επιχείρημα, αφού ήσαν αλβανόφωνοι, ενώ κι αυτοί που ομιλούσαν την ελληνική, την εκφωνούσαν στο ημιβόρειο ή νότιο γλωσσικό της ιδίωμα, εν αντιθέσει με το βορειογλωσσικό κοζαντίτικο αντίστιχο.¹³³

Ακόμη, η Κόστιανη που μνημονεύει ο Λιούφης, δε βρισκόταν στην περιοχή Πωγωνίου, αλλά νοτίως των Ιωαννίνων,¹³⁴ ενώ και η ίδια η φύση του επιχειρήματος περί μεταφοράς οικωνυμίου φαντάζει ως σκιαμαχία.

2.4 Καθημερινή ζωή και επαγγέλματα

Μόνο αποσπασματικές πληροφορίες αρύεται κανείς για το βαθύ παρελθόν της πόλης. Από τα οθωμανικά κατάστιχα του 1500 περ., πέραν των ονοματωνυμιών που ειρήθησαν, αντλεί κανείς δεδομένα και για τις προσόδους των Οθωμανών, ήγουν τις βιοποριστικές ενασχολήσεις των κατοίκων.

Βασικές ενασχολήσεις των κοζανιτών των αρχών του 16^{ου} αι., ήταν η παραγωγή σιτηρών και η εκμετάλλευση αμπελώνων.¹³⁵ Και τα μεν πρώτα τους εξασφάλιζαν τις κύριες τροφές τους με προεξάρχοντα τον άρτο, τα δε δεύτερα παραγωγή σταφυλιών και οίνου. Τα παραγόμενα σιτηρά ήταν το σιτάρι (*σταρ'*

¹³⁰ Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη», *ό.π.*, σ. 111.

¹³¹ Βλ. παραπάνω, σ. 28.

¹³² Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη», *ό.π.*, σ. 111.

¹³³ Στο *ίδιο*, σ. 112, 113.

¹³⁴ Στο *ίδιο*, σ. 112.

¹³⁵ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, *ό.π.*, σ. 533-535, 584.

κοζανιστί) που το χρησιμοποιούσαν για να φτιάξουν ψωμί, το κριθάρι (*κθαρ'* στην ιδιόλεκτο της περιοχής), η βρώμη, ο βίκος (*καραμπορτσιάκ'*) και η σίκαλη (*βρίζα*) που χρησίμευαν κυρίως ως ζωοτροφές για τα ζωντανά τους. Η τελευταία αποτελούσε και το κύριο υλικό κατασκευής των στεγών των ενδιατημάτων τους, αφού λόγω της γυαλάδας της, έδιωχνε εύκολα τα νερά της βροχής.

Τα αμπέλια αποτελούσαν πλούσια πλουτοπαραγωγική πηγή της πόλης, όχι μόνο την περίοδο της Οθωμανοκρατίας, αλλά ακόμη και ως το δεύτερο τρίτο που περασμένου αιώνα.¹³⁶ Αν ληφθεί υπόψη η μαρτυρία παλαιού κοζανίτη, πως το 1930 η Κοζάνη έβριθε αμπελώνων¹³⁷ και συσχετιστεί με την πληροφορία του 1500 καθώς και με το άνω τμήμα μαρμαρίνης αναθηματικής πλάκας του 2^{ου}-3^{ου} αι. μ.Χ., ευρεθείσης πλησίον του ναού των Αγίων Αναργύρων, η καλλιέργεια αμπελώνων αποτελεί διαιώνια ασχολία των κατοίκων της περιοχής,¹³⁸ λαμβάνοντας επίσης υπόψη πως επί Βυζαντίου δινόταν ιδιαίτερη προσοχή σ' αυτή την καλλιέργεια.¹³⁹ Η διατύπωση σχετικά με την κατά περίπτωση παραγωγή κρασιού,¹⁴⁰ μάλλον δεν έχει βάση στην περίπτωση της Κόζιανης. Απαραίτητος τέλος για την καλή απόδοση της αμπέλου ήταν ο *χαρακιάρ'ς*, *χαρακιαραίος* ελλόγιμα.¹⁴¹ Ήταν δηλαδή επιφορτισμένος με τη χαραγή της ρίζας του κλήματος, ώστε να στραγγίσει αυτήν από τα ακατάλληλα υγρά και να δέσει καλά η ρόγα.¹⁴² Σύμφωνα με εκκλησιαστική πηγή του 16^{ου}-17^{ου} αι. που καταγράφει ονόματα αφιερωτών της Μονής στη Ζάβορδα, με αυτό το επάγγελμα θα πρέπει να ασχολούνταν ο *Χαράκης* από το Ρύμνιο,¹⁴³ ενώ και οθωμανικές πηγές καταγράφουν αντίστοιχες εγγραφές. Υπήρχαν αρκετοί. Πέντε στα Σέρβια,¹⁴⁴ ένας στο χωριό Γούλες, εγγραφόμενος ως *Yorgi Haraka*,¹⁴⁵ και αρκετοί άλλοι.¹⁴⁶ Η τελευταία εγγραφή δείχνει πως η αποτύπωση με το βαφτιστικό και το πατρικό όνομα που ήδη αναφέρθηκε παραπάνω δεν ήταν

¹³⁶ ΙΣΚΠ, Γιάννης Κορκιάς (γεν. 1932; - λαογράφος), *συνέντευξη*, Κοζάνη 12.11.2012.

¹³⁷ ΙΣΚΠ, Κώστας Δούρβας (1924-2015, κοζανίτης αγροτοποιμένος), *συνέντευξη*, Κοζάνη Φεβρουάριος 2015.

¹³⁸ Θανάσης Ριζάκης – Γιάννης Τουράτσου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, ό.π., σ. 37-38.

¹³⁹ Βασιλική Νεράντζη Βαρμάζη, «Βυζαντινή περίοδος», ό.π., σ. 161.

¹⁴⁰ Μαγδαληνή Παρχαρίδου Αναγνώστου, «οικισμοί της Δυτικής Μακεδονίας κατά τους πρώιμους οθωμανικούς χρόνους», στο Δημήτρης Λούκας (επιμ.), *Δυτική Μακεδονία: ιστορία και πολιτισμός*, ειδ. έκδ. ΠΔΜ, Αθήνα 2008, σ. 143.

¹⁴¹ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό.π., σ. 217.

¹⁴² ΙΣΚΠ, Νίκος Παυλός (γεν. 1944 – Σερβιώτης), *συνέντευξη*, Κοζάνη 25.03.2017.

¹⁴³ Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, ό.π., σ. 155.

¹⁴⁴ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, ό.π., σ. 432-442.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 494.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 355.

απόλυτος κανόνας, αφού υπήρχαν και κάποιοι που αντικαθιστούν το ένα από τα δύο με την βιοποριστική τους ιδιότητα.

Παρόλο που η παραγωγή σιτηρών και αμπέλου φαίνεται υψηλή, σίγουρα υπήρχαν περίοδοι που αυτήν έφθινε. Μισιακάρδεις αποκαλούνται κοζανιστί οι αγρότες που η παραγωγή τους ήταν μισιακή, δηλ. μισή. Για την αύξηση της καλλιεργητικής τους απόδοσης, υποβοηθούνταν από τους αλιακτσίδες, εξαθλιωμένοι αγροτοκτηνοτρόφοι δίχως ιδιοκτησία γης ή βοσκημάτων.¹⁴⁷ Το 1530, κρασί και σιτάρι θεωρούνταν ως ανώτερης αξίας προϊόντα και φορολογούνταν ισότιμα.¹⁴⁸

Έτερα προϊόντα παραγωγής ήταν η φακή (έτρεφε ανθρώπους και ζωντανά), τα κουκούλια που έβγαζαν το μετάξι που χρησιμοποιούνταν ως υφαντική ίνα, οι κυψέλες που έδιναν μέλι και κερί. Φόρο σε χρήμα πλήρωναν μόνο για τους χοίρους,¹⁴⁹ αφού η μουσουλμανική θρησκεία απαγορεύει την χοιροβρωσία, πλην των περιπτώσεων που το αίμα του σφαγίου ρέει προς τη Μέκκα.¹⁵⁰ Δεν αναφέρεται όμως τίποτα για τη φορολόγηση των λοιπών κτηνών. Το οθωμανικό φορολογικό σύστημα της επαρχίας Σερβίων της εποχής είχε την ιδιαιτερότητα να μη φορολογεί κατά τον ίδιο τρόπο τα ζώα (πλην των χοίρων για τους οποίους ο φόρος πληρωνόταν σε χρήμα κι όχι σε είδος), καθ' ότι ο φόρος γι' αυτά πήγαινε απευθείας στο κεντρικό ταμείο κι όχι στους τοπικούς αξιωματούχους.¹⁵¹ Βέβαιη θεωρείται και η ενασχόλησή τους και με οικιοτεχνικά επαγγέλματα, ενώ σίγουρα και η κατεργασία δερμάτων.

Στην Κόζιανη του 1500 δεν φαίνεται πως υπήρχε παραγωγή φρούτων και λαχανικών. Προμηθεύονταν προφανώς τα απαραίτητα από τα χωριά νοτίως. Παρόλο που στα μέσα του περασμένου αιώνα οι λαχανόκηποι κατελάμβαναν σημαντικό μέρος της γης στα νότια της πόλης γύρω από τη θέση *Λούνις*, όπου η συσσώρευση των ακάθαρτων νερών που κατέβαζαν οι χείμαρροι του οικισμού, εφοδίαζαν το έδαφος με φυσικό λίπασμα από τις λιπαρές ουσίες που μετέφεραν. Εκεί διατηρούσαν τους λαχανόκηπους τους οι *τσιφτσήδες*, δηλ. οι νοικοκυραίοι γεωργοί.¹⁵² Η Κοζάνη πάντως δε φημίζεται για την πληθώρα των υδάτινων πόρων της, που θα της έδιναν τη δυνατότητα να υδρεύει τα χωράφια της, αλλά

¹⁴⁷ Κωνσταντίνος Σιαμπανόπουλος, *Αιανή: ιστορία, τοπογραφία, αρχαιολογία*, Αλιτζής, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 356, 415.

¹⁴⁸ Θανάσης Καλλιανιώτης – Μαρία Μπρέτσα, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερασιά», *ό.π.*, σ. 57.

¹⁴⁹ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, *ό.π.*, σ. 533-535.

¹⁵⁰ ΙΣΚΠ, Χάρης Χάιδος (γεν. 1984, γνώστης του τουρκικού πολιτισμού), *συνέντευξη*, Κοζάνη Αύγουστος 2013.

¹⁵¹ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, *ό.π.*, σ. 213-214.

¹⁵² Ιωάννης Κορκιάς, *Κοζανίτικες εικόνες, από τη μνήμη στη νοσταλγία*, INBA, Κοζάνη 2001, σ. 135.

για τα πηγάδια της. Λέγοντας *πηγάδ'* στην Κοζάνη, νοείται η κοινόχρηστη βρύση κι όχι το φρέαρ που για τους κοζανίτες λέγεται *αρβανίκους*. Ακόμη κι αυτά όμως αποτελούν εφεύρεση του 1700, οπότε και η Κοζάνη είχε αρχίσει την δημογραφική της ανάπτυξη που η επιπολάζουσα λειψυδρία είχε οδηγήσει προς αυτήν την κατεύθυνση.¹⁵³ Δεν είναι τυχαίοι μάλλον οι χαρακτηρισμοί *πρασιάδης* για του Κατωκωμίτες, *σκορδάδης* για τους Ανωκωμίτες και *αγγουράδης* για τους Σερβιώτες¹⁵⁴ από τον *κασμέρα* κοζανίτη –και αυτοπροσδιοριζόμενο ως *χρήσιμο αστό*–¹⁵⁵ προς τους παραγωγικότερους χωρίτες, στα πλαίσια αντιπερισπασμού για την ένδεια του πρωτογενή τους τομέα.

Σημαντική, όπως και σήμερα, για έναν οικισμό ήταν η ύπαρξη του μυλωνά, υπό την προϋπόθεση ύπαρξης υδρομύλου. Στην περίπτωση της Κόζιανης, αυτό δεν ήταν υπαρκτό, οπότε πέτρινοι φορητοί χειρόμυλοι θα εξασφάλιζαν την παρασκευή αλευριού για κάθε σπίτι. Ο κοντινότερος μύλος πρέπει να ήταν αυτός στο χωριό Άνω Κώμη,¹⁵⁶ όπου για να προσεγγίσει ένας κοζανιώτης, ήθελε κάτι λιγότερο από μισή μέρα δρόμο με τα πόδια.

Καμία συγκεκριμένη πληροφορία για τα επαγγέλματα δεν έχουμε ακόμη διαθέσιμη. Από την προσπάθεια ανίχνευσης κάποιου στοιχείου, στα οθωμανικά κατάστιχα, ευρέθη άλλο ένα δεδομένο περί βιοποριστικής ενασχόλησης των κατοίκων που παράλληλα επιβεβαιώνει και την εξαίρεση του κανόνα για τον τρόπο καταγραφής των ονομάτων. Στην απογραφή της Κόζιανης, κάτοικός της εγγράφεται ως *Reyo Cukala*. Πρόκειται προφανώς για κατασκευαστή πήλινων *τσουκαλιών*, που χρησιμοποιούν ως μαγειρικά σκεύη.

Με όλες τις προαναφερθείσες ασχολίες φαίνεται πως καταπιάνονταν αποκλειστικά τα άρρενα μέλη της κοινότητας, ενώ οι γυναίκες έμεναν στο σπίτι φροντίζοντας το νοικοκυριό και τα πιθανά ανήλικα τέκνα.

Η διαμονή τους γίνονταν σε πατόσπιτα με δύο χώρους, έναν γι' αυτούς κι έναν για τα ζώα τους και φτιαγμένα από ευτελή υλικά. Η κατασκευή της στέγης γίνονταν από βρίζα, ενώ ο σκελετός από χώμα, πηλό και πέτρες η συλλογή των οποίων θα γινόταν από τους ερειπιώνες των εγκαταλειφθέντων οικισμών πέριξ της κώμης.

Ντύνονταν με το δέρμα και το μαλλί από τα ζώα που εξέτρεφαν, ενώ απ' αυτά έπαιρναν και το λίπος για να το χρησιμοποιήσουν ως ύλη για τον φωτισμό τους.

¹⁵³ Στέλιος Κουτσοσίμος, «Τα πηγάδια της Κοζάνης», *Ελιμειακά*, τχ. 50, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 72-74.

¹⁵⁴ ΙΣΚΠ, Νίκος Παυλός (γεν. 1944 – Σερβιώτης), *συνέντευξη*, ό.π.

¹⁵⁵ Βασιλική Διάφα, «Το διαζύγιο στην Κοζάνη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1745-1856)», στο Βασίλης Καραγιάννης (επιμ.), *Η Κοζάνη και η περιοχή της: ιστορία – πολιτισμός*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 1997, σ. 102.

¹⁵⁶ ΙΣΚΠ, *Άνω Κώμη: Χάρτης Διανομής (1938)*.

2.5 Πρεσβυτέριο και γράμματα

Κεντρικός πνευματικός άρχων του οικισμού ήταν ο ιερέας. Η ύπαρξη 6 ιερέων στην Κόζιαν' του 16^{ου} αι. ίσως να δείχνει μια ευρωστία των γειτονιών της, ώστε η καθεμιά διέθετε τον δικό της. Ίσως να πληρώνονταν από το ποίμνιό τους σε είδος, ειδάλλως η καθημερινότητά τους θα ήταν απαιτητικότερη, αφού πέραν τον πνευματικών τους ασχολιών, θα έπρεπε να ασχοληθούν και με τον βιοπορισμό τους, δηλ. τα ζώα ή τη γη.

Η παιδεία ήταν έργο του ιερατείου, μέσω του οποίου οι ιερείς δίδασκαν τα βασικά (γραφή και ανάγνωση) μέσω των λειτουργικών βιβλίων.¹⁵⁷ Η ύπαρξη «κρυφών σχολειών», φαίνεται αριετά απίθανη, αφού μόνο σε περιπτώσεις οικονομικών, κ.λπ. κρίσεων υπήρχαν δύσκολες συνθήκες στην εκπαίδευση κι όχι σε περιόδους ειρήνης.¹⁵⁸

2.6 Δημογραφικά δεδομένα

Στα ελάχιστα διαθέσιμα στοιχεία που έχουμε για την αυτή περίοδο, υπάρχουν οι σημαντικές οθωμανικές καταγραφές. Σύμφωνα με αυτές από το 1500 περ. ως το 1530 περ., υπάρχει μια πληθυσμιακή σταθερότητα (137 οικογένειες το 1500, 127 οικογένειες το 1519 και 154 το 1530). Το 1543 έχουμε αύξηση κατά περ. 30% (199 οικογένειες), μείωση κατά περ. 30% το 1569 (134 οικογένειες) και αύξηση κατά 50% το 1613 (203 οικογένειες).¹⁵⁹ Η άποψη του Λιούφη για την ύπαρξη 400 οικογενειών στην Κόζιανη του 1612,¹⁶⁰ πέραν από αμάρτυρη, χρήζει και ανασκευής.

Στοιχεία που να πιστοποιούν τους λόγους αυξομείωσης του πληθυσμού δεν διαθέτουμε, προς το παρόν τουλάχιστον. Στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αι., υπάρχει εγκατάλειψη του οικισμού *Σιάκα* της ευρύτερης περιοχής, οι κάτοικοι του οποίου πιστεύεται πως εποικίζουν την Κοζάνη, εγκαθιστάμενοι στο κέντρο

¹⁵⁷ Άλκης Αγγέλου, *Το Κρυφό Σχολείο: χρονικό ενός μύθου*, Εστία, Αθήνα, 1997, σελ. 60 κ.ε. Χαρίτων Καρανάσιος, «Η παιδεία ως παράγωγο και παραγωγός λόγου, ήθους και συλλογικής αυτοσυνείδησης στη Δυτική Μακεδονία (16ος-19ος αι..)», στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους*, ΕΔΥΜΜΕ, Γρεβενά 2016, σ. 567.

¹⁵⁸ Χρίστος Πατρινέλης, «Το κρυφό Σχολείο και πάλι», *Ο Ερασιστής*, τχ. 25, έκδ. Ομίλου Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 2005, σ. 321 κ.ε.

¹⁵⁹ Γεώργιος Σαλακίδης, «Το οθωμανικό σύστημα του μαλικιανέ (malikâne) στην Κοζάνη», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητροπόλης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 94.

¹⁶⁰ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορίας της Κοζάνης*, ό.π., σ. 44.

της πόλης, στη συνοικία *Βλάχια*, αποτελώντας έτσι τον πρώτο οικιστικό πυρήνα των Βλάχων κατοίκων της πόλης.¹⁶¹

Την ίδια περίοδο, καταφθάνουν, κατά δεκάδες χιλιάδες οι Εβραίοι, κάτοικοι της Ισπανίας και της Πορτογαλίας (οι λεγόμενοι σεφαρδίτες), στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και ξεχύνονται σε διάφορες πόλεις της βορείου Ελλάδος. Το 1492, οι βασιλείς της Ισπανίας Φερδινάνδος και Ισαβέλλα και το 1497 της Πορτογαλίας Μανιουέλ διώχνουν τους σεφαρδίτες Εβραίους, στην προσπάθειά τους να ομογενοποιήσουν κοινωνικά το βασίλειό τους.¹⁶² Ως εμπορικός λαός που ήταν, έψαξαν πόλεις για την εγκατάστασή τους και όχι χωριά, ώστε να ασκήσουν το εμπόριο και τα αστικά επαγγέλματα εν γένει.¹⁶³ Η Κοζάνη τότε (αρχές 16^{ου} αι.), ήταν ένα μικρό και άσημο χωριό, όπως πιστοποιούν τα ανωτέρω πληθυσμιακά δεδομένα, που δεν είχε να τους προσφέρει κάτι. Αυτός είναι και ένας από τους δύο πραγματικούς λόγους που ουδέποτε πάτησε Εβραίος το πόδι του στην Κοζάνη με σκοπό τη μόνιμη κατοίκηση. Η έλλειψη μνείας του γεγονότος στις πηγές σε συνδυασμό με τη γνώση της γενικής Ιστορίας επιβεβαιώνουν του λόγου το αληθές. Απόψεις περί ιδιοτυπίας του χαρακτήρα των Κοζανιτών και άλλα τινά, ανήκουν στη σφαίρα των μυθευμάτων και της νοσηρής φαντασίας.

Και η νεοπαγής διατύπωση όμως για την εγκατάσταση Εβραίων στην πόλη, κατά τη δεκαετία του 1770,¹⁶⁴ μοιάζει δύσκολα αποδεκτή, αφού η φορολόγησή τους από τους Οθωμανούς, δε συνεπάγεται απαραίτητα τη μόνιμη εγκατάστασή τους. Πιθανότερη αιτία εμφάνισής τους στην πόλη, θα ήταν οι τοκογλυφικές συναλλαγές με τους εμπόρους της Κοζιανής, με στόχο τον εκχρηματισμό των επιχειρήσεών τους. Ο νεαρός ερευνητής που συνέγραψε το παραπάνω άρθρο, παρόλη τη σημασία του οθωμανικού εγγράφου, παρέλειψε (ελπίζουμε εκ παραδρομής κι όχι από πρόθεση, αφού αν ισχύει το δεύτερο πρόκειται για αποσιώπηση) τη σημαντικότερη διαθέσιμη πηγή που έχουμε για τους Εβραίους της Κοζιανής: ένα ανέκδοτο! Σύμφωνα μ' αυτό, όταν κάποιος Εβραίος επισκέφθηκε την πόλη, μετέβη σε ένα πανδοχείο, όπου δίνοντας ένα μεγάλο χρηματικό ποσό στον ιδιοκτήτη του, του ζήτησε κάτι για να τραφεί αυτός, κάτι για το γάιδαρό του και κάτι για να περάσει την ώρα του ευχάριστα. Ο κοζανίτης

¹⁶¹ Κώστας Παυλός, «Σιάκα, ένας άγνωστος και μυστηριώδης μεσαιωνικός οικισμός», στο Κώστας Παυλός – Θανάσης Καλλιανιώτης (επιμ.), *Κερασιά: ιστορία – παιδεία – πολιτισμός*, ειδ. έκδ. ΑΜΣ Ελιμειακός Κερασιάς, Κερασιά 2014, σ. 25.

¹⁶² Edward Burns, *Ευρωπαϊκή ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, μτφρ. Τάσος Δαρβέρης, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 73-74.

¹⁶³ Aryeh Schmuelovitz, *The Jews of the ottoman empire in the late fifteenth and in the sixteenth centuries*, Brill, Leiden 1984, σ. 57 κ.ε.

¹⁶⁴ Δημήτριος Λαμπράκης, «Οι Εβραίοι της Κοζιανής στο τέλος του 18^{ου} αιώνα βάσει δύο οθωμανικών εγγράφων», στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους*, ΕΔΥΜΜΕ, Γρεβενά 2016, σ. 181.

του προσέφερε ένα καρπούζι, κι αφού ο εβραίος αναρωτήθηκε, ο πανδοχέας αποκρίθηκε πως οι φλούδες είναι για τον γάιδαρο, το εσωτερικό για εκείνον και με τα σπόρια θα περάσει την ώρα του. Κάτω από το γραφικό περιτύλιγμα όμως του ανεκδότη, κρύβεται η ιστορική αλήθεια, δηλ. το εμπορικό δαιμόνιο των κοζανιτών εμπόρων. Δε θα πρέπει λοιπόν να μη θεωρούνται ως ιστορικές πηγές ακόμη και τα γραφικά ανέκδοτα, αλλά ούτε και ως άμοιροι ιστορικής συνείδησης όσοι τα χρησιμοποιούν.

Αυτό που δε διέβλεψαν πάντως οι γερόλυμοι θεράποντες του κερδίου Ερμή Εβραίοι, κατόρθωσαν να διαβλέψουν οι μέχρι πρότινος απαίδευτοι και φερέοικοι κτηνοτρόφοι και χωρικοί, πρώην κάτοικοι του *Σιάκα*.

Στην ίδια χρονική περίοδο μνημονεύονται άλλοι δύο εποικισμοί. Ο μεν πρώτος αφορά κατοίκους εξ Αγράφων,¹⁶⁵ ο δε δεύτερος από περιοχή της Βορείου Ηπείρου.¹⁶⁶ Και για τον μεν πρώτο θα πρέπει να διατυπωθεί πως φαντάζει αληθής κρίνοντας από το γεγονός πως ο ερχομός τους υπάρχει ακόμη στη ζώσα μνήμη των κοζανιτών και γιορτάζεται κάθε 14^η Σεπτέμβρη, ημέρα του Σταυρού.¹⁶⁷ Όσον αφορά όμως τους βορειοηπειρώτες εποίκους, καμία πηγή δε συμφωνεί με αυτήν την μετοικεσία που μοιάζει απίθανη.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 43.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 44.

¹⁶⁷ Γεώργιος Μάνος – Θεοδώρα Μάνου – Έφη Μάνου, «Η αγρυπνία σε ανάμνηση της εγκατάστασης στην Κοζάνη αποίκων από τα Άγραφα (1612)», *Ελμειακά*, τχ. 52, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 78 κ.ε.

¹⁶⁸ Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη», ό.π., σ. 114.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ανάπτυξη της κώμης

3.1 Ιωάννης Τράντος

Σύμφωνα με την τοπική ιστοριογραφία ο οικιστής που δίνει ώθηση στην πόλη προς ακμή είναι ο Ιωάννης Τράντας. Καταρχάς, άξιος ερεύνης είναι ο τύπος *Τράντος*, που αναφέρει ο Γουναρόπουλος,¹⁶⁹ αντί του *Τράντα* που αναφέρεται από μετέπειτα ιστοριογράφους¹⁷⁰ και σώζεται με την ίδια κατάληξη (-α) έως σήμερα. Πρώτερος ιστοριογράφος -που γράφει 100 και 200 περίπου χρόνια αντίστοιχα από τους προαναφερομένους και 150 χρόνια μετά την έλευση του Τράντου δεν κάνει καμία αναφορά στο εν λόγω όνομα.¹⁷¹

Το 1649 αναφέρεται επιδρομή Αλβανών στο Κτένι. Ο άρχοντας του χωριού, Ιωάννης *Τράντος* (κατά Γουναρόπουλο) ή *Τράντας* (σύμφωνα με τους επόμενους) εγκαταλείπει τον οικισμό συνοδεία 120 οικογενειών και 12.000 αιγοπροβάτων και εγκαθίσταται στην Κοζάνη στη θέση *Κρεββατάκια*, στα ανατολικά της πόλης κοντά στο μέρος του αρχαίου οικισμού της οδού Φιλίππου.¹⁷² Τη συγκεκριμένη άποψη εγκολπώνονται, αναπαράγουν και παρατείνουν επ' άπειρον όλοι οι υστερόχρονοι ιστοριογράφοι χωρίς να την υποβάλλουν σε οποιαδήποτε διανοητική παιδείυση ή κριτικό έλεγχο της λογικής και της μεθοδολογίας κατά τον τρόπο που ορίζουν οι μέθοδοι έρευνας της Ιστορίας.¹⁷³ Με σκεπτικισμό, αλλά ταυτόχρονα και με περίσκεψη αντιμετωπίζει το γεγονός έτερος ιστορικός, χωρίς όμως να καταλήγει σε κάποιο συμπέρασμα.¹⁷⁴

Πρώτον μεν να λεχθεί, ότι ο αριθμός των 120 οικογενειών δεν μπορεί να αφίσταται της πραγματικότητας (ούτε των 88 που αναφέρει ο Λιούφης),¹⁷⁵ καθ' ότι 36 χρόνια πριν, το 1613, απεγράφησαν στο χωριό 47 φορολογήσιμες εστίες, άρα αντίστοιχες οικογένειες.¹⁷⁶ Οπότε, σε μόλις 36 χρόνια είναι απίθανο να

¹⁶⁹ Κωνσταντίνος Γουναρόπουλος, «Κοζανικά: Περί Κοζάνης», *ό.π.*, σ. 488.

¹⁷⁰ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό.π.*, σ. 45. Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία*, *ό.π.*, σ. 27.

¹⁷¹ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία*, *ό.π.*, σ. 13-18.

¹⁷² Κωνσταντίνος Γουναρόπουλος, «Κοζανικά: Περί Κοζάνης», *ό.π.*, σ. 488.

¹⁷³ Μερικά παραδείγματα τέτοιων εργασιών αποτελούν τα: Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία*, *ό.π.*, σ. 27. Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα*, *ό.π.*, σ. 34. Γεώργιος Παφίλης, *Αναστάσεως ημέρα. Η απελευθέρωση της Κοζάνης, Πέμπτη 11 Οκτωβρίου 1912*, *ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης*, Κοζάνη 2012, σ. 27. Ιωάννης Τσιομπάνος, *Οδοιπορικό στο χρόνο*, *ιδ. έκδ.*, Κοζάνη 2012, σ. 17. *κ.ά.*

¹⁷⁴ Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη», *ό.π.*, σ. 114-116.

¹⁷⁵ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό.π.*, σ. 45.

¹⁷⁶ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, *ό.π.*, σ. 675.

υπερδιπλασιάστηκε ο πληθυσμός του Κτενίου. Εκτός κι αν ο Τράντος έφερε μαζί του στην Κοζάνη εποίκους κι από άλλα χωριά.

Δεύτερον να τονιστεί, ότι όχι μόνο ο όγκος του κοπαδιού (12.000) μοιάζει πλαστούργημα, αλλά και η σύνθεσή του (κατσίκια και πρόβατα).¹⁷⁷ Το ορεινό έδαφος του Κτενίου δε θα επέτρεπε στα πρόβατα να κινήθουν εκεί, αφού χρειάζονται λιβάδια για να βοσκήσουν.¹⁷⁸

Τέλος, το πραγματικό του όνομα θα πρέπει να ήταν *Τράντος* και όχι *Τράντας*, όπως έχει κατισχύσει στην τοπική βιβλιογραφία, στη μνήμη των κατοίκων και σε όνομα οδού της πόλης της Κοζάνης. Ο Γουναρόπουλος που γράφει πρώτος απ' όλους, το 1872, και συγκεκριμένα 223 χρόνια μετά τον ερχομό του Τράντου, τον αποκαλεί *Τράντο*, ενώ οι μετέπειτα *Τράντα*. Η εγγύτητα της συγγραφής του στο γεγονός αυξάνει τις πιθανότητες για την αλήθεια των λεγομένων του. Ίσως με το πέρασμα των χρόνων οι απόγονοι του Ιωάννη να μεταλλάσσουν το επίθετο κατά το λογιότερο και ευφωνέστερο *Τράντας*, όπως φαίνεται σε γραπτές πηγές της εποχής των απογόνων του.

Η άποψη περί επιδρομής Αλβανών στο χωριό τους είναι αμάρτυρη, όμως ο Ιωάννης Τράντος φαίνεται πως μετοικεί στην Κοζάνη με μερικές οικογένειες, από το Κτένι και κάποια ζωντανά και εγκαθίστανται στη θέση *Κρεββατάκια*, όπου υπήρχε χώρος για βόσκηση.¹⁷⁹ Ο λόγος που τους ωθεί σ' αυτή την μετακίνηση είναι άγνωστος. Εκεί ίσως ιδρύνουν και το ναό του Αγίου Γεωργίου, στη θέση όπου υπήρχε το προϊστορικό νεκροταφείο της πόλης (οδός Φιλίππου). Γιατί όμως επιλέγουν την Κοζάνη; 100 περίπου χρόνια πριν, οι κάτοικοι του *Σιάκα*, οικισμός που γειτνιάζε με το Κτένι, ακολουθούν την ίδια πορεία.¹⁸⁰ Οι Κτενιώτες, έχοντας ως αφορμή την επιδρομή στο χωριό τους, -τα αίτια ήταν η οθωμανική πίεση που προαναφέρθηκε- ακολουθούν το παράδειγμα των πρώην γειτόνων τους. Η αρχική τους εγκατάσταση γίνεται στα όρια του συνοικισμού κι έπειτα μετακινούνται στο κέντρο. Στην προσπάθεια επιβίωσής τους στη νέα οικιστική θέση αμιλλώνται τους υπάρχοντες πληθυσμούς και καταφέρνουν με προεξάρχοντα το γιο του Ιωάννη, Χαρίση, να επιβληθούν.

Παρόλο που ο Μεγδάνης γράφει μισόν αιώνα πριν από το Γουναρόπουλο, δεν αναφέρει πουθενά το όνομα του Τράντου. Από τις καταγραφές του Γουναρόπουλου στις οποίες προσθέτει χρονολογίες ο Λιούφης, μαθαίνουμε πως ο γιος του Χαρίσιος πήγε στη Ρωσία όπου και έμεινε για δώδεκα χρόνια στον θείο του και αδερφό του πατέρα του, ο οποίος του κληροδότησε μεγάλη περιουσία. Στην επιστροφή του, πέρασε από την Κωνσταντινούπολη,

¹⁷⁷ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 45.

¹⁷⁸ Νίκος Παυλός (γεν. 1944 – Σερβιώτης), *συνέντευξη*, ό.π.

¹⁷⁹ Κώστας Παυλός, «Σιάκα, ένας άγνωστος και μυστηριώδης μεσαιωνικός οικισμός», ό.π., σ. 27.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 25.

εξασφαλίζοντας ιδιαίτερα προνόμια για την Κοζάνη, την οποία εκόσμησε με αρχοντικά, κρήνες και τον κεντρικό ναό του Αγ. Νικολάου, ενώ άφησε και δύο γιους, τον Μάρκο και τον Ιωάννη.¹⁸¹ Όσον αφορά την ύπαρξη αυτών των προνομίων, η σύγχρονη έρευνα έχει καταδείξει ως βέβαιο, ότι πράγματι το οικονομικό σύστημα του μαλικιανέ, εξασφάλιζε μια οικονομική και διοικητική ελευθερία, σε καμία όμως περίπτωση δε δίδει ιδιαίτερα προνόμια.¹⁸²

Το 1690 μαρτυρείται ένας κοζανίτης Μάρκος Κράιντα (Marcus Craida Cosanae) στην Αυστρία, εποχή κατά την οποία πολλοί έλληνες Μακεδόνες μεταναστεύουν προς τα εκεί. Το παραπάνω δυσανάγνωστο επίθετο μεταγράφεται μάλλον ως Τράντα και πρόκειται είτε για τον γιο του Χαρισίου, είτε για το γιο του Ιωάννη (οικιστή της πόλης) που έζησε μάλλον στην Αυστρία, κι όχι στη Ρωσία, όπως τόσοι άλλοι συντοπίτες του.¹⁸³

Έπειτα από έναν αιώνα (τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αι.), ζει και εμπορεύεται στο Κεσκεμέτ της Ουγγαρίας ο Χαρίσιος Τραντο-Ιωάννης. Η εξέλιξη του τύπου Τραντογιάννης σε Τραντο-Ιωάννης δείχνει τον εκλογιοτατισμό της οικογένειας. Ο τελευταίος είναι μάλλον εγγονός του Χαρισίου Ιωάννου Τράντου, γιου του πρώτου οικιστή που έδωσε ώθηση στον οικιστικό ιστό της Κόζιανης λαμπρύνοντάς την.¹⁸⁴

3.2 Οικονομικό, διοικητικό και οργανωτικό καθεστώς - συντεχνίες

Η Κοζάνη ανήκε από τον 17ο αι. στον καζά του Εγρί Μπουτζιάκι, όπου υπήρχαν καδής, ιεροδικείο και βοεβόδας. Τους 18^ο και 19^ο αιώνες ανήκει στον καζά Σερβίων, που ανήκει στο σαντζάκι Μοναστηρίου και αυτό με τη σειρά του στο μπεηλερμπεηλίκι της Ρούμελης. Οι μόντοι μουσουλμάνοι που διέμεναν στην πόλη ήταν ο βοεβόδας και ο καδής, δηλ. η στρατιωτική και ιεροδικαστική εξουσία.¹⁸⁵

Περί το 1750, ιδρύονται συντεχνίες ομοτέχνων. Πρώτοι οι γουναράδες (1768) και εν συνεχεία οι οπλοποιοί, οι χαλκιάδες και οι πεταλωτές (1789) συνασπίζονται επαγγελματικά.¹⁸⁶ Τα τελευταία σηματοδοτούν την έναρξη της αστικοποίησης της κώμης. Στις πηγές δε φαίνεται να υπήρχε κάποια κοινωνική

¹⁸¹ Κωνσταντίνος Γουναρόπουλος, «Κοζανιά: Περί Κοζάνης», *ό.π.*, σ. 488. Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό.π.*, σ. 45.

¹⁸² Γεώργιος Σαλακίδης, «Το οθωμανικό σύστημα του μαλικιανέ (malikâne) στην Κοζάνη», *ό.π.*, σ. 108.

¹⁸³ Χρίστος Πατρινέλης, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη», *ό.π.*, σ. 115.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 115-116.

¹⁸⁵ Αναστασία Παληρού, «Διοίκηση και κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17^{ου} -19^{ου} αιώνα», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, *ειδ. έκδ.* Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 144..

¹⁸⁶ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, *ειδ. έκδ.* ΔΒΚ, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 20 κ.ε.

διαστρωμάτωση, αν και οι έμποροι, για τους οποίους θα γίνει λόγος παρακάτω, ήταν η κυρίαρχη τάξη, ενώ και από επισκοπική εγκύκλιο του Θεοφίλου, το 1803, εντέλεται στις γυναίκες κώδικας ενδυμασίας βάσει της τάξης τους.¹⁸⁷

Σίγουρα όμως, το επάγγελμα καθόριζε και τη θέση κάποιου στην κοινωνία. Στα κιτάπια των συντεχνιών καθορίζονταν οι σχέσεις μαστοράδων, βοηθών και μαθητευομένων και οι υποχρεώσεις καθενός, ίσως ακόμη και απέναντι στην κοινότητα.¹⁸⁸

Οι διαφορές αυτές φαίνεται πως δημιούργησαν κλίμα ανάμεσα στις συντεχνίες για τον έλεγχο και την επιβολή της μιας έναντι της άλλης, στην πόλη, που φορές οδηγούσε σε εμφύλιες εντάσεις. Γνωστότερη από όλες ήταν αυτήν ανάμεσα στους Δημοκρατικούς και τους Αλήφρονες, με μπροστάρηδες τον Γεώργιο Αυλιώτη και τον Ρούση Κοντορούση αντίστοιχα. Και ο μεν πρώτος ηγούνταν της παράταξης των λαϊκών που στέναζαν από τη βαριά φορολόγηση, ο δε άλλος ηγούνταν της αριστοκρατικής τάξης, ενώ με το μέρος του είχε και τον τοπικό βοεβόδα. Η διαμάχη έληξε μετά από ένοπλη πάλη που οδήγησε στον βίαιο θάνατο του Αυλιώτη, το 1797, ενώ στην όλη διχόνοια είχε εμπλοκή και η τοπική εκκλησία.¹⁸⁹

Και αυτή δεν ήταν η μοναδική περίπτωση φατριασμών και αντιπαλοτήτων στην πόλη. Συχνό φαινόμενο κατά τον 18^ο αι. ήταν η τάση των πλούσιων οικογενειών να προσπαθούν να αποκτήσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη πρόσβαση στην τοπική εξουσία.¹⁹⁰

3.3 Κοζανίτικο εμπόριο

Την περίοδο του 1650, η Κόζιαν' παραμένει μία κώμη με γεωργοκτηνοτροφικό χαρακτήρα. Στα τέλη του αυτού αιώνα ο πληθυσμός της έχει αυξηθεί. Το 1691 και το 1692 απογράφονται 220 φορολογήσιμες εστίες.¹⁹¹ Συνεχίζει να δέχεται πληθυσμούς από τις γύρω κώμες. Αυτοί που δίνουν ώθηση στην πόλη είναι οι Βλάχοι έποικοι που εγκαθίστανται στο κέντρο της πόλης στη συνοικία *Βλάχκα*. Άγνωστος παραμένει ο τόπος προέλευσής τους, αν και ειιάζεται πως πρόκειται για τους κατοίκους του εγκαταλειφθέντος οικισμού *Σιάκα* και του Χαρισίου Τράντα με τους συν αυτώ Κτενιώτες.¹⁹²

¹⁸⁷ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης: 1676-1808*, ειδ. έκδ. ΔΒΚ, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 99.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 90-91.

¹⁸⁹ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 61-63, 65, 69-70.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 60-61.

¹⁹¹ Δημήτριος Λαμπράκης, «Οι Εβραίοι της Κοζάνης στο τέλος του 18^{ου} αιώνα βάσει δύο οθωμανικών εγγράφων», ό.π., σ. 173.

¹⁹² Βλ. παραπάνω, προηγούμενο κεφάλαιο.

Ομάδες κατοίκων αρχίζουν σιγά να την εγκαταλείπουν, στρεφόμενοι προς περιοχές της Μεσευρώπης, όπου πλουτίζουν από την ενασχόλησή τους με το εμπόριο.¹⁹³ Οι λόγοι που τους οδηγούν προς αυτή την κατεύθυνση αγνοούνται, όμως φαίνεται πιθανή η αναζήτηση νέων ενασχολήσεων για τη βιοτή τους. Στους μετανάστες θα πρέπει να ήταν οι αστικοποιημένοι κάτοικοι της Κόζιανης κι όχι οι αγροτοποιμένες. Τα αρχικά προϊόντα εμπορίας τους ήταν τα δέρματα και το μετάξι,¹⁹⁴ ίδια δηλαδή με αυτά που είδαμε πως φορολογούνταν οι κοζανίτες, ήδη από το 1500,¹⁹⁵ δεικνύοντας έτσι την εξελικτική τους πορεία. Από τότε φαίνεται πως καθορίστηκαν στην Κόζιαν' τα εβδομαδιαία παζάρια της Τρίτης και του Σαββάτου,¹⁹⁶ όπως ακριβώς συμβαίνει μέχρι σήμερα. Οι άνθρωποι και οι συνήθειές τους δύσκολα αλλάζουν, ειδικά στην επαρχία.

Στους πρώτους απόδημους εμπόρους της Κόζιανης θα πρέπει να συγκαταλέγονταν κυρίως Βλάχοι κάτοικοι του κέντρου της πόλης. Το ότι σήμερα, σχεδόν κανείς κοζανίτης δεν δηλώνει Βλάχος, αλλά διαθέτει κοινή κοζανίτικη συνείδηση, οφείλεται μάλλον στο ίδιο το γεγονός της αποδημίας τους, αφού στον χώρο του εμπορίου της Μεσευρώπης είχε κατισχύσει η ελληνική γλώσσα.¹⁹⁷ Και οι Βλάχοι εύκολα χάνανε τα εθνοτικά τους χαρακτηριστικά, όταν υπήρχε η ανάγκη μετακίνησής τους¹⁹⁸ και ως πρότεροι κτηνοτρόφοι ήταν αρκετά ευμετακίνητοι.¹⁹⁹

Εγκαθίστανται σε πόλεις της Ουγγαρίας, Αυστρίας, Ρουμανίας και Σερβίας, όπου συστήνουν στη Βιέννη *Κομπανία*, μαζί και με άλλους έλληνες εμπόρους από άλλα μέρη της Ελλάδας.²⁰⁰ Εισάγονται καινές ιδέες, η πόλη καλλωπίζεται, ανεγείρονται πολυτελή οικήματα, ανεγείρεται ο ναός του Αγίου Νικολάου, αναπτύσσονται τα γράμματα και η παιδεία εν γένει.²⁰¹ Την ίδια περίοδο κατασκευάζονται και τα αρχοντικά της πόλης,²⁰² που δυστυχώς σήμερα δε σώζονται παρά ελάχιστα.

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 58.

¹⁹⁴ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 405.

¹⁹⁵ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16^ο αι.*, ό.π., σ. 432-442.

¹⁹⁶ Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία*, ό.π., σ. 32.

¹⁹⁷ Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», στο Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.)*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 305.

¹⁹⁸ Alan Wace – Maurice Thompson, *Οι νομάδες των Βαλκανίων: περιγραφή της ζωής και των εθίμων των βλάχων της βόρειας Πίνδου*, μτφρ. Πάνος Καραγιώργος, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 2 κ.ε.

¹⁹⁹ Nikolaj Todorov, *Η Βαλκανική πόλη: 15ος – 19ος αι.*, ό.π., σ. 68.

²⁰⁰ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 56.

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 56 κ.ε.

²⁰² Θεοφάνης Πάμπας, *Οι Τακιατζήδες*, εκδ. Uj Mandatum, Ουγγαρία 2012, σ. 11.

3.4 Παιδεία - Εκκλησία

Ίδρυση οργανωμένου σχολείου στην Κόζιαν', που παρείχε στοιχειώδη μόρφωση εμφανίζεται μεταξύ των ετών 1675/1684 και 1690.²⁰³ Πρώτος δάσκαλος ήταν ο Γεώργιος Κονταρής, εκ Σερβίων.²⁰⁴ Το 1745 λειτούργησε η *Στοά* (ως το 1774), η *Σχολή της Κομπανίας* από το 1756 ως το 1769 και το *Ελληνικόν Μουσείον (του Παγούνη)* (1776-1797/9).²⁰⁵

Το 1810 ιδρύεται νέο σχολείο της Κοινότητας, έπειτα από μερικά χρόνια χωρίς κτήριο, για τις εκπαιδευτικές ανάγκες,²⁰⁶ ενώ στη συνέχεια, κατά το έτος 1813, κατασκευάστηκε το κτήριο της *Κοινοτικής Βιβλιοθήκης* και δίπλα σε αυτό το αναγνωστήριο ονόματι *Οίκος Βελτιώσεως*,²⁰⁷ που αποτελεί ουσιαστικά τον πρόγονο της σημερινής *Δημοτικής Βιβλιοθήκης* της πόλης, της σημαντικότερης και πλουσιότερης ποσοτικά και ποιοτικά επαρχιακής Βιβλιοθήκης της χώρας.

Έτος σταθμό για την τοπική εκκλησία αποτελεί το 1745 που η έδρα της Επισκοπής μεταφέρεται από τα Σέρβια στην Κοζάνη και η μετονομασία της από *Σερβίων* σε *Σερβίων και Κοζάνης*.²⁰⁸ Ο λόγος της μεταφοράς έγκειται προφανώς στην αρχόμενη αστικοποίηση και πλουτισμό της πόλης, σε συνδυασμό με τον αμιγή χριστιανικό της πληθυσμό, εν αντιθέσει με τα μουσουλμανοκρατούμενα Σέρβια.

Αρχίζει λοιπόν σιγά-σιγά να δημιουργείται ένας εκκλησιαστικός κύκλος όχι μόνο από κληρικούς, αλλά και από ιοσμικούς, γύρω από τον επίσκοπο Μελέτιο, οι οποίοι θα προσπαθήσουν να οικειοποιηθούν τίτλους και αξιώματα, αν και αυτοί που τελικά θα τα καταφέρουν ευκολότερα θα είναι οι κληρικοί.²⁰⁹

Η τοπική εκκλησία είχε την απόλυτη εξουσία και στις συντεχνίες της πόλης, καθορίζοντας χρηματικές ποινές για τα πλημμελήματα των μαστοράδων. Και φυσικά εισέπρατταν και τα προστίματα.²¹⁰ Η Εκκλησία καθόριζε επίσης τις

²⁰³ Χαρίτων Καρανάσιος, «Επισκόπηση ιστορίας της βιβλιοθήκης Κοζάνης», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 256.

²⁰⁴ Χρίστος Πατρινέλης, «Οι πρώτοι δάσκαλοι της Σχολής Κοζάνης: από το Γεώργιο Κονταρή ως τον Ευγένιο Βούλγαρη», *Ερασιστής*, τχ. 20, Αθήνα 1995, σ. 6.

²⁰⁵ Χαρίτων Καρανάσιος, «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18^ο αιώνα βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης», στο Βασίλης Καραγιάννης (επιμ.), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής*, INBA, Κοζάνη 1999, σ. 147-161.

²⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 165-166.

²⁰⁷ Χαρίτων Καρανάσιος, «Επισκόπηση ιστορίας της βιβλιοθήκης Κοζάνης», ό.π., σ. 262-264.

²⁰⁸ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 54-56.

²⁰⁹ Αργύριος Κούντουρας, «Τίτλοι της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης κατά την Τουρκοκρατία», *Ελιμειακά*, τχ. 5, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 75.

²¹⁰ Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'empire ottoman (xviii-xix siècles): Serres, Philippopoli, Kozani, Larissa*, χ.ε., 2000, σ.123.

δραστηριότητες των συντεχνιών, παρεμβαίνοντας έτσι στην οργάνωση και τη λειτουργία τους. Στα τέλη του 18^{ου} αι. ο ρυθμιστικός της ρόλος είχε αμφισβητηθεί, αφού στην προσπάθειά της να ενισχύσει κοινωνικές ή επαγγελματικές ομάδες, δημιούργουσε έριδες ανάμεσά τους.²¹¹

Καθεδρικός ναός της πόλης ορίζεται αυτός του Αγ. Νικολάου που οικοδομήθηκε μάλλον στα 1664 και βρίσκεται στο κέντρο στη συνοικία των αριστοκρατών Βλάχων,²¹² που ως μεταφορείς, τον είχαν ως προστάτη, ενοριακό και κοιμητηριακό ναό.

3.5 Γιούφτ'

Πέντε μόλις έτη μετά την μεταφορά της έδρας της Επισκοπής από τα Σέρβια στην Κοζάνη, 28 οικογένειες νέων εποίκων φτάνουν στην πόλη,²¹³ οι καλούμενοι ως σήμερα *Γιούφτ'*. Αυτοί εγκαθίστανται στις νοτιοανατολικές εσχατιές του οικιστικού ιστού της Κοζιανής,²¹⁴ ελαφρώς ξεκομμένοι από τις λοιπές συνοικίες. Οι ντόπιοι άρνησαν να τους αποδεχθούν και να τους ενσωματώσουν στον κοινωνικό ιστό της πόλης, αφού ακόμη και πριν από μισόν αιώνα, υπήρχε μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον κοζανίτη του κέντρου της πόλης κι αυτόν της συνοικίας *Γιούφτ'κα*.²¹⁵

Μάλλον ως παρίες θεωρούνταν οι *Γιούφτ'* της Κοζιανής για δύο σχεδόν αιώνες, παρόλο που η γλώσσα τους και η θρησκεία τους ήταν ξεκάθαρα ελληνική.²¹⁶ Μόνον μετά τον ερχομό προσφυγικών αστικών οικογενειών, κατά τα τέλη του 1920 στην πόλη, άρχισαν οι επιγαμίες μεταξύ προσφύγων και Γιούφτων, εν αρχή.²¹⁷ Η υποτιμητική τους θέση μέσα στην πόλη, παρόλο που ασιούσαν αστικά επαγγέλματα συμβάλλοντας στην περαιτέρω ακμή της,²¹⁸ διαφαίνεται και από την αξία που φαίνονται πως είχαν τα σπίτια τους σε πωλητήρια έγγραφα του 19^{ου} αι., όπου στοίχιζαν σχεδόν 50% κάτω από την αξία ενός σπιτιού στο κέντρο της πόλης.²¹⁹ Ταυτόχρονα ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν στο δημοτικό ταμείο, έναν υπέρογκο φόρο, ο οποίος όμως δεν ίσχυε

²¹¹ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης*, ό.π., σ. 60 κ.ε.

²¹² Στράτος Ηλιαδέλης, «Νεότερα στοιχεία για το ναό και το κωδωνοστάσιο του Αγίου Νικολάου Κοζάνης», *Ελιμειακά*, τχ. 38-39, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 35.

²¹³ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 56.

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 57.

²¹⁵ ΙΣΚΠ, Στέλλα Παυλού Κυρατσού, *συνέντευξη*, Κοζάνη Νοέμβριος 2012.

²¹⁶ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 57.

²¹⁷ ΙΣΚΠ, Κώστας Γεροκώστας, (απόγονος πρόσφυγα Κοζάνης), *συνέντευξη*, Κοζάνη Μάρτιος 2015.

²¹⁸ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 57.

²¹⁹ Μιχαήλ Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 82.

για τους υπόλοιπους κατοίκους της πόλης.²²⁰ Βασικές επαγγελματικές τους ασχολίες ήταν η μουσική, ενώ ασχολούνταν και με σιδηρικές τέχνες,²²¹ προσφέροντας προφανώς τα απαραίτητα πέταλα για τα ζώα των μεταφορέων-εμπόρων κοζανιτών. Οι ίδιες λοιπόν οι βιοποριστικές τους ασχολίες σε συνδυασμό με την αυξητική πορεία της Κοζιανής, ίσως τους οδήγησαν σε αυτή την μετοικεσία.

Η επίσημη στατιστική του 1904 αναφέρει την Κοζάνη ως έναν οικισμό με 350 οικογένειες και την κατατάσσει στους αμιγείς ελληνόφωνους και χριστιανικούς.²²² Αγνωώντας λοιπόν Βλάχους και Αθιγγάνους και μαζοποιώντας τους, διαφαίνεται μια κοινή κοζανίτικη εθνοτική συνείδηση με κοινή γλώσσα την ελληνική, με βλάχους και αθιγγάνους να έχουν απολέσει γλώσσα και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Όσον αφορά τον τόπο προέλευσης των αθιγγάνων της πόλης, παραμένει αβέβαιος. Η δυσκολία εντοπισμού του αυξάνεται, αν υπολογίσει κανείς πως πρόκειται για λαό με συνεχή κινητικότητα. Παρατηρώντας όμως τον σύγχρονο οικιστικό ιστό της πόλης και κάνοντας λογικούς συνειρμούς, δημιουργήσαμε ένα μοντέλο περί οικιστικών εγκαταστάσεων που ίσως να μην απέχει και πολύ από την πραγματικότητα. Στη συγκριτική Κοζάνη η εγκατάσταση αλλόθωνων κατοίκων κυρίως από τα πέριξ χωριά –την τελευταία 20ετία υπάρχει τεράστια αστυφιλία από τα γύρω χωριά- γίνεται με την λογική της εγκατάστασης στα όρια μεν της οικιστικής ζώνης της πόλης, εγγύτερα δε στον τόπο προέλευσης, για λόγους μιας κάποιας υπόρρητης νοσταλγίας. Βλέπουμε λ.χ. σήμερα ολόκληρες γειτονιές στα νότια της πόλης να κατοικούνται κατά πλειοψηφία από πρώην χωρίτες κωμών όπως το Κτένι, η Αγ. Παρασκευή και η Καισαρεία, με προσανατολισμό δηλ. προς τον τόπο προέλευσής τους.

Πάνω σ' αυτή τη λογική θεωρούμε πως οι *Γιουφτ'* της πόλης, προήλθαν από τις αθιγγανικές κοινότητες των Σερβίων, που χρονολογούνται από το 1613,²²³ τουλάχιστον.

²²⁰ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, ό.π., σ. 57.

²²¹ Στο ίδιο, σ. 57.

²²² Κώστας Σπανός, «Η απογραφή του 1904 του Σαντζακίου των Σερβίων». στο Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά: ο χώρος και οι άνθρωποι*, έκδ. Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων Κοζάνης – Γρεβενών, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 520.

²²³ Κώστας Καμπουρίδης – Γιώργος Σαλακίδης, *Η επαρχία Σερβίων τον 16ο αι.*, ό.π., σ. 133, 661.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η εξέλιξη έως σήμερα (1800 – 2017)

Ο 19^{ος} αι. είναι για την Κοζάνη περίοδος τεράστιας οικονομικής και πνευματικής ανόδου.²²⁴ Ταυτόχρονα όμως επιχωριάζουν και μεγάλες συγκρούσεις κυρίως ανάμεσα σε μέλη πλούσιων οικογενειών,²²⁵ όπως και επιδρομές²²⁶ και επιδημίες.²²⁷ Σημαντικές πληροφορίες για τα αποτελέσματα των ανωτέρω και κυρίως για πληθυσμιακές μετακινήσεις από ολόκληρη την επαρχία Σερβίων αναμένονται σύντομα στο φως, από την αναμενόμενη έκδοση των πολύχρονων μελετών του Σάκη Τσαρμανίδη,²²⁸ που προσφάτως έφυγε απ' τη ζωή.

Οι κοζανίτες φαίνεται πως ενδιαφέρονταν περισσότερο για τα προσωπικά τους οφέλη παρά για το κοινό καλό. Δεν είναι τυχαίο βέβαια, πως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, το 1878, ουδεμία ντουφεκιά δεν έπεσε.²²⁹ Ενώ, και το 1912, έτος ενσωμάτωσης της περιοχής στο ελληνικό κράτος, δεν έγινε αυτή με τα όπλα²³⁰ και δεν γνωρίζουμε αν οι ντόπια εξουσία είδε με καλό μάτι αυτή την έκβαση.

Λίγα χρόνια μετά, την περίοδο της Γαλλικής Κατοχής, στην πόλη εγκαθίστανται στρατιώτες του Γαλλικού Στρατού, κυρίως ποικιλόχρωμα αποικιακά στρατεύματα.²³¹ Και τότε όμως η τοπική εξουσία συμβιβάστηκε με τον ευρωπαϊό κατακτητή.²³² Για την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου, βρίσκει κανείς ελάχιστα ονόματα κοζανιτών ανταρτών που βγήκαν στην ύπαιθρο.

Αντίδραση υπήρξε από του κοζανίτες, κυρίως για τον ερχομό προσφύγων στα τέλη του 1920, μέσω όμως και πάλι της πολιτικής ελίτ. Ο τόπος εγκατάστασής τους νοτιοανατολικά του κέντρου, μοιάζει απομακρυσμένο, πέρα κι από την ήδη απομακρυσμένη και κοινωνικά αποκομμένη συνοικία *Γιούφτ'κα*. Το έδαφος κατωφερές. Η υποδοχή τους απ' τους κατοίκους της πόλης φαίνεται πως ήταν

²²⁴ Παληού Αναστασία, «Διοίκηση και κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17ου -19ου αιώνα», *ό.π.*, σ. 138-140.

²²⁵ Στο *ίδιο*, σ. 142 κ.ε. Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό.π.*, σ. 67, 75, 78, 106-107.

²²⁶ Παναγιώτης Λιούφης, *Ιστορία της Κοζάνης*, *ό.π.*, σ. 96-97.

²²⁷ Στο *ίδιο*, σ. 103-104.

²²⁸ Πληροφορίες του ίδιου του Σάκη Τσαρμανίδη στις ατέλειωτες τηλεφωνικές μας συζητήσεις.

²²⁹ Θανάσης Καλλιανιώτης-Μαρία Μπρέτσα, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερασιά», *ό.π.*, σ. 63 κ.ε.

²³⁰ Θανάσης Καλλιανιώτης, «Μεσοπόλεμος, κατοχή και εμφύλιος στην περιοχή Κοζάνης», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 468-469.

²³¹ Στο *ίδιο*, σ. 471.

²³² ΔΒΚ, *Εφ. Ηχώ της Μακεδονίας*, φύλλο 01/02/1917, σ. 2.

ειλικρινά φιλική, αφού οι κοζανίτες προετοιμάζονταν γι' αυτό ήδη από το καλοκαίρι του '22, μέσω εράνων που διοργανώνουν.²³³ Στις 23.07.1924 όμως, που συνεδριάζουν οι επαγγελματικές τάξεις της πόλης, γνωστός φαρμακοποιός της Κοζάνης αντιδρά στην εγκατάσταση προσφύγων στην πόλη, προτάσσοντας ακόμη και την ανάγκη για ένοπλο συλλαλητήριο, αν χρειαστεί.²³⁴

Παρ' όλη την φιλική διάθεση των ντόπιων κατοίκων της πόλης, η αφομοίωσή τους αποδεικνύεται δύσκολη υπόθεση. Σήμερα φυσικά όλα αυτά έχουν εξαλειφθεί, αφού και οι ίδιοι φαίνεται να έχουν αποκτήσει κοζανίτικη ταυτότητα και να έχουν αφομοιωθεί πλήρως με τον λοιπό πληθυσμό, ενώ και το μέρος εγκατάστασής τους δεν αποτελεί πλέον ξεχωριστό οικισμό.

Δε συνέβη πάντως το ίδιο με τους προσφυγικής καταγωγής κατοίκους που μετεγκαταστάθηκαν στην πόλη τις τελευταίες δεκαετίες, οι οποίοι κράτησαν τα έθιμα και τον πολιτισμό τους. Χαρακτηριστικά είναι τα φιλοπαίγμονα σχόλια που γραφόταν στον διαδικτυακό τοπικό τύπο το Μάη του 2014 στα πλαίσια των δημοτικών εκλογών (καλύτερα *αούτο* παρά *μούτο* και καλύτερα *μαλούτο* παρά *αούτο*) που παρόλη τη συμπάθεια προς τον έναν ή τον άλλον αντίστοιχα, ο χαρακτηρισμός προς τον προσφυγικής καταγωγής δεικνύει το εμείς και οι άλλοι, κάτι φυσικά που πηγάζει και από τις δύο πλευρές.

Η σημερινή Κοζάνη μοιάζει πλέον πλήρως αποδιοργανωμένη. Το κοζανίτικο εμπορικό δαιμόνιο της Οθωμανικής εποχής έχει πλήρως χαθεί, αφού αυτό που δεν είχαν καταφέρει οι Εβραίοι προ αιώνων, το κατάφεραν οι προσφυγικής καταγωγής κάτοικοι της περιοχής. Ενώ και η επιπολάζουσα ανθρωπορραγία νέων επιστημόνων από την πόλη, κάνει το μέλλον αβέβαιο.

Ο σημερινός κοζανίτης δε φαίνεται να διαφέρει και πολύ από αυτόν των προηγούμενων δεκαετιών, αφού αντί να επιλύσει τα πραγματικά του προβλήματα, αρέσκεται μέχρι και σήμερα να κορυβαντιά για την μη μόνιμη εγκατάσταση μουσουλμάνων στην πόλη του, κι άλλα τινά. Όσον αφορά πάντως το τελευταίο, χρίζει ερεύνης, αφού η υψιβάμιος της οδού Πλαταιών, θα μπορούσε κάλλιστα να ήταν τζαμιού, προ της τελευταίας χρήσης της, ως καμινάδας αλευρόμυλου.

²³³ ΔΒΚ, Εφ. Ηχώ της Μακεδονίας, φύλλο 09/10/1922.

²³⁴ ΔΒΚ, Εφ. Ηχώ της Μακεδονίας, φύλλο 03/08/1924.

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ

Στα *Επιλογικά* μας δεν ανήκουν διατυπώσεις για τα γεγονότα που μελετήσαμε, παραθέσαμε κι εν τέλει αποσαφηνίσαμε και ερμηνεύσαμε, αλλά η αύρα που μας άφησε η όλη διανοητική προσπάθεια και ο κόματος που καταβάλλαμε και τα συνοψίζουμε στις παρακάτω μερικών δεκάδων αράδες.

Το γέμισμα δεκάδων σελίδων με έννοιες και σχήματα ανώφελα για τη ζώσα πραγματικότητα με την οποία συναρτάται άμεσα η Επιστήμη της Ιστορίας, θελήσαμε να το αποφύγουμε. Αναζητώντας την ιστορική αλήθεια των πραγμάτων που συνέβησαν στο αφώτιστο, φορές και σκοτεινό, παρελθόν της πόλης που ενδιαυτόμαστε, είδαμε την κινητήρια δύναμη αλλαγής που προσφέρουν οι μέθοδοι της Ιστορίας, που δημιουργούν ελεύθερο κριτικό πνεύμα. Ελπίζουμε πως στους αναγνώστες μας δε θα προσφέρουμε μονάχα εικόνες και στοιχεία για το παρελθόν, αλλά και ευκαιρίες για προβληματισμό. Σήμερα που η κατασκευή αληθειών –μάλλον πλασματικών αληθειών κι όχι αληθινών αληθειών- προβάλλεται από όσους φοβούνται να χάσουν ό,τι άκοπα κατέχουν- δεν θα πρέπει να είμαστε συμμετοχοί.

Το αν όμως είναι έτοιμη η σημερινή κοινωνία για κάποια αλλαγή, μοιάζει μάλλον απίθανο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ-ΑΡΧΕΙΑ ΝΟΜΟΥ ΚΟΖΑΝΗΣ

ΑΒΕ 60-ΣΑΕ 314 (Μετονομασία Τοπωνυμίων Ν. Κοζάνης)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΖΑΝΗΣ (ΔΒΚ)

[Μεγδάνης Χαρίσιος], χ. 127, Εγχειρίδιον Κοζάνης και περί κωμών της, [Κοζάνη][19ος αι.]

Εφημερίδα Ηχώ της Μακεδονίας

ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΩΣΤΑ ΠΑΥΛΟΥ (ΙΣΚΠ)

Άνω Κώμη: Χάρτης Διανομής (1938).

Γεροκώστας Κώστας, (απόγονος πρόσφυγα Κοζάνης), *συνέντευξη*, Κοζάνη Μάρτιος 2015

Δούρβας Κώστας (1924-2015, κοζανίτης αγροτοποιμένος), *συνέντευξη*, Κοζάνη Φεβρουάριος 2015

Κορκάς Γιάννης (γεν. 1932; - λαογράφος), *συνέντευξη*, Κοζάνη 12.11.2012

Μεταξά Μόνικα (γεν. 1986 – λογίστρια), *συνέντευξη*, Άνω Καλλινίκη Φλώρινας 31.07.2013

Παυλός Νίκος (γεν. 1944 – Σερβιώτης), *συνέντευξη*, Κοζάνη 25.07.2014

Παυλός Νίκος (γεν. 1944 – Σερβιώτης), *συνέντευξη*, Κοζάνη 25.03.2017

Παυλού Κυρατσού Στέλλα, *συνέντευξη*, Κοζάνη Νοέμβριος 2012

Χάιδος Χάρης (γεν. 1984, γνώστης του τουρκικού πολιτισμού), *συνέντευξη*, Κοζάνη Αύγουστος 2013

ΑΡΧΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ

Καμπουρίδης Κώστας – Σαλακίδης Γιώργος, *Η επαρχία Σερβίων τον 16ο αι. μέσα από οθωμανικές πηγές*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2013

Καλινδέρης Μιχαήλ, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Επαρχιακή φωνή, Πτολεμαΐδα 1940

Καλινδέρης Μιχαήλ, *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης: 1676-1808*, ειδ. έκδ. ΔΒΚ, Θεσσαλονίκη 1951

Κωφός Ευάγγελος, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1969

Παφίλης Γεώργιος, *Αναστάσεως ημέρα. Η απελευθέρωση της Κοζάνης, Πέμπτη 11 Οκτωβρίου 1912*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2012

- Σκουβαράς** Ευάγγελος, *Ολυμπιώτισσα: Περιγραφή και ιστορία της Μονής. Η Βιβλιοθήκη και τα χειρόγραφα. Κατάλογος των Χειρογράφων. Αναγραφαί και χρονικά σημειώματα. Ακολουθία Παναγίας της Ολυμπιώτισσης. Έγγραφα εκ του Αρχείου της Μονής, 1336-1900*, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1967
- Τσιομπάνος** Ιωάννης, *Οδοιπορικό στο χρόνο*, ιδ. έκδ., Κοζάνη 2012
- Τσότσος** Γεώργιος, *Ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας: το οικιστικό δίκτυο, 14ος-17ος αιώνας*, Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2011
- Χατζηιωάννου** Μαρία Χριστίνα, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία. Ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, INBA, Αθήνα 2000
- Devlet** Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530), Dizin ve Tıpkibasım*, Ankara 2003

BIBΛΙΑ

- Αγγέλου** Άλκης, *Το Κρυφό Σχολειό: χρονικό ενός μύθου*, Εστία, Αθήνα, 1997
- Ανδρέου** Ανδρέας – **Κακουριώτης** Σπύρος – **Κόκκινος** Γιώργος (επιμ.), *Η Δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα: χρήσεις και καταχρήσεις της Ιστορίας*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015
- Βακάλη** Άννα – **Κασβίκης** Κώστας – **Νώτας** Παναγιώτης – **Τραϊανού** Ευδοξία, *Ένα σεντούκι γεμάτο μυστικά*, επιμ. Ανδρέας Ανδρέου – Σοφία Ηλιάδου Τάχου, INBA, Κοζάνη 2006
- Βακαλόπουλος** Απόστολος, *Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833)*, ιδ. έκδ., Θεσσαλονίκη 1969
- Βακαλόπουλος** Απόστολος, *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1984*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005
- Βακαλόπουλος** Κωνσταντίνος, *Το Μακεδονικό ζήτημα. Γένεση – διαμόρφωση – εξέλιξη – λύση (1856-1912)*, ειδ. έκδ. εφ. Το Βήμα, Θεσσαλονίκη 2009
- Βαμβακίδου** Ιφιγένεια – **Γκόλια** Βασιλική, *Το Βελβεντό, ο τόπος μου: μαθήματα τοπικής ιστορίας*, ΠΔΜ & Δήμος Βελβεντού, Βελβεντό 2010 – 2011
- Δελιαλής** Νικόλαος, *Ερανήματα ιστορίας Κοζάνης και άλλων περιοχών. Πρώτον τεύχος: εκκλησιαστικά*, ειδ. έκδ. ΔΒΚ, Θεσσαλονίκη 1977
- Δημητριάδης** Βασίλης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Ελβιγιά Τσελεμπή*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1973
- Δημόπουλος** Ιωάννης, *Τα παρά τον Αλιάκμονα εκκλησιαστικά*, ειδ. έκδ. ΙΜΣΚ, Θεσσαλονίκη 1994

- Θεολόγου** Κώστας, Χώρος και μνήμη. Θεσσαλονίκη, 15ος – 20ος αι.: από τις παραδοσιακές κοινότητες στην αστική νεοτερικότητα, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008
- Ιγγλέσης** Νικόλαος, *Οδηγός της Ελλάδος 1925 – 1926*, Πυρσός, Αθήνα 1926
- Καλινδέρης** Μιχαήλ, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, ειδ. έκδ. ΔΒΚ, Θεσσαλονίκη 1958
- Καραγιάννης** Βασίλης – **Παυλός** Κώστας, *Χρονολόγιο Κοζάνης*, Παρέμβαση, Κοζάνη 2012
- Καραγιαννόπουλος** Ιωάννης, *Ιστορία βυζαντινού κράτους. Ιστορία πρώιμου βυζαντινής περιόδου (324-565)*, τ. Α', Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995
- Καραγιαννόπουλος** Ιωάννης, *Ιστορία βυζαντινού κράτους. Ιστορία μέσης βυζαντινής περιόδου (565-1081)*, τ. Β', Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993
- Καραμήτρου** Μεντεσίδη Γεωργία, *Αιανή Κοζάνης: αρχαιολογικός οδηγός*, ειδ. έκδ. ΣΓΚΤΚ, Θεσσαλονίκη 1989
- Κορκάς** Ιωάννης, *Κοζανίτικες εικόνες, από τη μνήμη στη νοσταλγία*, INBA, Κοζάνη 2001
- Λεύκωμα νομού Κοζάνης*, ειδ. έκδ. εφ. Βόρειος Ελλάς, Κοζάνη 1930
- Λιαμάδης** Νίκος, κ.ά., *Γνωριμία με τον νομό Κοζάνης: ιστορικός, τουριστικός, λαογραφικός οδηγός νομού Κοζάνης*, ειδ. έκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1970
- Λιούφης** Παναγιώτης, *Ιστορία της Κοζάνης*, Βάρτσος, Αθήνα 1924
- Μαλιγκούδης** Φαίδων, *Ελληνισμός και σλαβικός κόσμος*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006
- Μπούσχοτεν** Ρίχη Βαν, κ.ά. (επιμ.), *Η μνήμη αφηγείται την πόλη: προφορική Ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου*, Πλέθρον, Αθήνα 2016
- Νυσταζοπούλου** Πελεκίδου Μαρία, *Οι βάλκανικοί λαοί: από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14^{ος} -19^{ος} αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2000
- Νυσταζοπούλου** Πελεκίδου Μαρία, *Βυζάντιο και Σλάβοι – Ελλάδα και Βαλκάνια (6ος - 20ός αι.)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001
- Πάμπας** Θεοφάνης, *Οι Τακιατζήδες*, εκδ. Uj Mandatum, Ουγγαρία 2012
- Παπακωνσταντίνου** Μιχάλης, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Εστία, Αθήνα 1992
- Ριζάκης** Θανάσης – **Τουράτσογλου** Γιάννης, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, τ. 1, ειδ. έκδ. Ταμείου Αρχαιολογικών πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 1985
- Σαμσάρης** Δημήτριος, *Από την έρευνα της ιστορικής γεωγραφίας της Δυτικής Μακεδονίας κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα: διαπιστώσεις σχετικά με την ιστορική τοπογραφία της Ελιμιώτιδας*, ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1983
- Σαρρής** Νεοκλής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. Α', Αρσενίδη, Αθήνα χ.χ.

- Σιαμπανόπουλος** Κωνσταντίνος, *Αιανή: ιστορία, τοπογραφία, αρχαιολογία*, Αλιτιτζής, Θεσσαλονίκη 1974
- Τζιόβας** Δημήτρης, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989
- Τσουμής** Γεώργιος, *Το δάσος της Κοζάνης*, ειδ. έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1956
- Χασιώτης** Ιωάννης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης: ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001
- Χριστοφιλοπούλου** Αικατερίνη, *Βυζαντινή ιστορία: Β' 610-867*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998
- Baynes** Norman - **Moss** Henry, *Βυζάντιο: εισαγωγή στο βυζαντινό πολιτισμό*, μτφρ. Δημήτριος Σακκάς, Παπαδήμα, Αθήνα 1983
- Berard** Victor, *Τουρκία και ελληνισμός: οδοιπορικό στη Μακεδονία*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Τροχαλία, Αθήνα 1987
- Burns** Edward, *Ευρωπαϊκή ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, μτφρ. Τάσος Δαρβέρης, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006
- Faroqhi** Suraiya – **Quataert** Donald – **Macgowan** Bruce – **Pamuk** Sevket, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1600 – 1914*, τ. Β, μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011
- Fattal** Antoine, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Institut de Lettres orientales, Beyrouth 1958
- Karamitrou** Mentessidi Georgia, *Aiani: a guide to the archaeological sites and the museum*, Aiani 2008
- Koprulu** Mehmed Fuad, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Στέφανος Παπαγεωργίου, Παπαζήση, Αθήνα 2001
- Lowry** Heath Ward, *Studies in Deftology: ottoman society in the fifteenth and sixteenth century*, Isis Press, Istanbul, 1992
- Schmuelevitz** Aryeh, *The Jews of the ottoman empire in the late fifteenth and in the sixteenth centuries*, Brill, Leiden 1984
- Todorov** Nikolaj, *Η Βαλκανική πόλη: 15ος – 19ος αι.*, τ. Α, μτφρ. Έφη Αβδελά – Γεωργία Παπαγεωργίου, Θεμέλιο, Αθήνα 2003
- Tsicaloudaki** Maria, *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'empire ottoman (xviiie-xixie siècles): Serres, Philippopolis, Kozani, Larissa*, χ.ε., 2000
- Wace** Alan – **Thompson** Maurice, *Οι νομάδες των Βαλκανίων: περιγραφή της ζωής και των εθίμων των βλάχων της βόρειας Πίνδου*, μτφρ. Πάνος Καραγιώργος, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ, ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ, ΠΡΑΚΤΙΚΑ

- Γουναρόπουλος** Κωνσταντίνος, «Κοζανικά: Περί Κοζάνης», *Πανδώρα*, τχ. ΚΒ', φ. 527, Αθήνα 1872, σ. 488-494
- Διάφα** Βασιλική, «Το διαζύγιο στην Κοζάνη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1745-1856)», στο Βασίλης Καραγιάννης (επιμ.), *Η Κοζάνη και η περιοχή της: ιστορία – πολιτισμός*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 1997, σ. 97-112
- Ζιώτα** Χριστίνα, «Οικιστικές εγκαταστάσεις και ανθρώπινες δραστηριότητες στην ευρύτερη περιοχή της Κοζάνης κατά την αρχαιότητα: μια διαχρονική συνοπτική παρουσίαση», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 31-48
- Ηλιαδέλης** Στράτος, «Νεότερα στοιχεία για το ναό και το κωδωνοστάσιο του Αγίου Νικολάου Κοζάνης», *Ελιμειακά*, τχ. 38-39, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 32-53
- Καλλιανιώτης** Θανάσης, «Σλάβοι στην επαρχία Κοζάνης: 6^{ος} μ.Χ.», *Παρέμβαση, πνευματική επιθεώρηση Κοζάνης*, τχ. 94, Παρέμβαση, Κοζάνη 1996, σ. 90-92
- Καλλιανιώτης** Θανάσης, «Μεσοπόλεμος, κατοχή και εμφύλιος στην περιοχή Κοζάνης», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 467-484
- Καλλιανιώτης** Θανάσης – **Μπρέτσα** Μαρία, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερασιά», στο Κώστας Παυλός – Θανάσης Καλλιανιώτης (επιμ.), *Κερασιά: ιστορία – παιδεία – πολιτισμός*, ειδ. έκδ. ΑΜΣ Ελιμειακός Κερασιάς, Κερασιά 2014, σ. 35-106
- Καρανάσιος** Χαρίτων, «Η σχολή της Κοζάνης κατά τον 18ο αιώνα βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης», στο Βασίλης Καραγιάννης (επιμ.), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής*, ΙΝΒΑ, Κοζάνη 1999, σ. 143-180
- Καρανάσιος** Χαρίτων, «Επισκόπηση ιστορίας της βιβλιοθήκης Κοζάνης», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 255-290
- Καρανάσιος** Χαρίτων – **Ντίνας** Κώστας – **Μυλωνάς** Δημήτρης – **Σικρέας** Δημήτρης, «Πρόλογος», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 13-18

- Καρανάσιος** Χαρίτων, «Η παιδεία ως παράγωγο και παραγωγός λόγου, ήθους και συλλογικής αυτοσυνείδησης στη Δυτική Μακεδονία (16ος-19ος αι.)», στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους*, ΕΔΥΜΜΕ, Γρεβενά 2016, σ. 565-608
- Κούντουρας** Αργύριος, «Τίτλοι της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης κατά την Τουρκοκρατία», *Ελιμειακά*, τχ. 5, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 74-87
- Κούντουρας** Αργύριος, «Το Σιουμάθιου Κοζάνης», *Ελιμειακά*, τχ. 33, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 112-122
- Κούντουρας** Αργύριος, «Τα τοπωνύμια της Κοζάνης», *Ελιμειακά*, τχ. 47, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 160-181
- Κουτσοσίμος** Στέλιος, «Τα πηγάδια της Κοζάνης», *Ελιμειακά*, τχ. 50, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 72-83
- Λαμπράκης** Δημήτριος, «Φορολογικές ελαφρύνσεις και απαλλαγές στην περιοχή Σερβίων κατά τον 17^ο αι.», στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς – Δημήτρης Σικρέας (επιμ.), *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας: γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 113-132
- Λαμπράκης** Δημήτριος, «Οι Εβραίοι της Κοζάνης στο τέλος του 18^{ου} αιώνα βάσει δύο οθωμανικών εγγράφων», στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους*, ΕΔΥΜΜΕ, Γρεβενά 2016, σ. 167-190
- Μάνος** Γεώργιος – **Μάνου** Θεοδώρα – **Μάνου** Έφη, «Η αγρυπνία σε ανάμνηση της εγκατάστασης στην Κοζάνη αποίκων από τα Άγραφα (1612)», *Ελιμειακά*, τχ. 52, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 78-83
- Μώρος** Μάριος Κυπαρίσσης, «Το έργο της κοζανίτισσας μεταφράστριας Μητιώς Σακελλαρίου στις απαρχές της ελληνικής μετάφρασης», *Παρέμβαση πνευματική επιθεώρηση Κοζάνης*, τχ. 172, Παρέμβαση, Κοζάνη 2014, σ. 78-83
- Μώρος** Μάριος Κυπαρίσσης, «Καλλιόπη Παλιννοστούσα (1819) του Χαρισίου Μεγδάνη: μια ανάγνωση», *Παρέμβαση πνευματική επιθεώρηση Κοζάνης*, τχ. 173-174, Παρέμβαση, Κοζάνη 2015, σ. 90-94
- Νεράντζη** Βαρμάζη Βασιλική, «Βυζαντινή περίοδος», στο Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά: ο χώρος και οι άνθρωποι*, ειδ. έκδ. Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων Κοζάνης - Γρεβενών, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 158-163

- Νεράντζη** Βαρυμάζη Βασιλική, «Ο Δυτικομακεδονικός χώρος τον 11^ο, 12^ο και 13^ο αιώνα», στο Βασίλης Καραγιάννης (επιμ.), *Η Κοζάνη και η περιοχή της: ιστορία – πολιτισμός*, INBA, Κοζάνη 1997, σ. 319-330
- Παληού** Αναστασία, «Διοίκηση και κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση στην Κοζάνη του 17ου -19ου αιώνα», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 133-148
- Παρχαρίδου** Αναγνώστου Μαγδαληνή, «οικισμοί της Δυτικής Μακεδονίας κατά τους πρώιμους οθωμανικούς χρόνους», στο Δημήτρης Λούκας (επιμ.), *Δυτική Μακεδονία: ιστορία και πολιτισμός*, ειδ. έκδ. ΠΔΜ, Αθήνα 2008, σ. 143-151
- Πατρινέλης** Χρίστος, «Οι πρώτοι δάσκαλοι της Σχολής Κοζάνης: από το Γεώργιο Κονταρή ως τον Ευγένιο Βούλγαρη», *Ερασιστής*, τχ. 20, Αθήνα 1995, σ. 5-19
- Πατρινέλης** Χρίστος, «Πρώιμες ιστορικές μαρτυρίες για την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και άλλες κοινότητες Δυτικής Μακεδονίας (1660)», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τχ. 5, έκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1996, σ. 101-142
- Πατρινέλης** Χρίστος, «Το κρυφό Σχολειό και πάλι», *Ο Ερασιστής*, τχ. 25, έκδ. Ομίλου Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 2005, σ. 321-336.
- Παυλός** Κώστας, «Σιάκα, ένας άγνωστος και μυστηριώδης μεσαιωνικός οικισμός», στο Κώστας Παυλός – Θανάσης Καλλιανιώτης (επιμ.), *Κερασιά: ιστορία – παιδεία – πολιτισμός*, ειδ. έκδ. ΑΜΣ Ελιμειακός Κερασιάς, Κερασιά 2014, σ. 11-32
- Πέτσας** Φώτης, «Ανασκαφή Κοζάνης», *ΠΛΑΕ 1965*, έκδ. της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1965, σ. 24-35
- Σαββίδης** Αλέξης, «Τα προβλήματα για την οθωμανική κατάληψη και την εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο», *Θεσσαλικό ημερολόγιο*, τ. 28, έκδ. Ομίλου φίλων της Θεσσαλικής Ιστορίας, Λάρισα 1995, σ. 33-64
- Σαλακίδης** Γεώργιος, «Το οθωμανικό σύστημα του μαλικιανέ (malikâne) στην Κοζάνη», στο Χαρίτων Καρανάσιος, κ.ά. (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας, γένεση και ανάπτυξη μιας μακεδονικής μητρόπολης*, ειδ. έκδ. Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 87-112
- Σπανός** Κώστας, «Η απογραφή του 1904 του Σαντζακίου των Σερβίων», στο Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά: ο χώρος και οι άνθρωποι*, έκδ. Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων Κοζάνης – Γρεβενών, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 509-521

- Σπυριδωνίδης** Ηλίας, «Τοπολογική ανάλυση των παλαιών εκδόσεων ιταλικού ενδιαφέροντος της Βιβλιοθήκης της Κοζάνης» *Ελιμειακά*, τχ. 68-69, έκδ. Συλλόγου Κοζανιτών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 125-134
- Τσότσος** Γεώργιος, «Οι μετοικεσίες βλαχοφώνων από τη Βόρειο Ήπειρο στη Δυτική Μακεδονία», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, τχ. Ζ', έκδ. ΣΓΚΤΚ, Κοζάνη 1996, σ. 326-338
- Τσότσος** Γεώργιος – **Βαμβακίδου** Ιφιγένεια, «Η καταφυγή στα ορεινά της Δυτικής Μακεδονίας κατά τη πρώτη οθωμανοκρατία (15^{ος} αι.-16^{ος} αι.): γεωγραφική επισκόπηση» στο Χαρίτων Καρανάσιος – Κώστας Ντίνας – Δημήτρης Μυλωνάς (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους*, ΕΔΥΜΜΕ, Γρεβενά 2016, σ. 39-68.
- Χατζησιωάννου** Μαρία Χριστίνα, «Η Κοζάνη και η περιοχή της κατά την Τουρκοκρατία», στο Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά: ο χώρος και οι άνθρωποι*, ειδ. έκδ. Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων Κοζάνης - Γρεβενών, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 165
- Barkan** Ömer Lutfi, «894 (1488-1489) yılı cizyesinin tahsilatına ait muhasebe bilançoları», *Belgeler*, 1, Ankara 1964, σ. 1-120
- Stoianovich** Traian, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», στο Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.)*, Μέλισσα, Αθήνα 1979

ΛΕΞΙΚΑ

- Δημητριάδης** Μενέλαος, *Λεξικόν Ελληνο-τουρκικών Τουρκο-ελληνικών: μετά συντόμου ελληνικής και τουρκικής γραμματικής = Sozluke Yunancadan-turkceye, turkceden-yunancaya*, Κακουλίδης, Αθήνα 2001
- Χριστοδούλου** Χριστόδουλος, *Τα κουζανιώτ'κα: λεξικό του κοζανίτικου ιδιώματος*, ειδ. έκδ. Νομαρχίας Κοζάνης, Κοζάνη 2003

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ (ΑΡΘΡΑ, κ.ά.)

- [ΑΣ], *Sopot*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Sopot> (ημ. επ. 15.04.2016)
- [ΑΣ], Άγιος Μηνάς, <http://www.matia.gr/pisth/synaxari/agnos-minas.html>, (ημ. επ. 30.05.2017)
- Κωφός** Ευάγγελος, Ο επίσκοπος Κίτρος Νικόλαος και η επανάσταση του 1878: τα ανέκδοτα απομνημονεύματά του, http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika_20/ekd_pe_mk_20_Kofos.pdf (ημ. επ. 29.05.2017)
- Παυλός** Κώστας, «Οικιστική διαμόρφωση της Κόζιανης (Κοζάνης)», Ανακοινώσεις συνεδρίου: Κάλλιανη (Αιανή) και περίχωρα, ιστορία από

τα κάτω, Απρίλιος 2014,
http://sxoleiotoulaou.blogspot.gr/2014/04/blog-post_7827.html (ημ.
επ. 29.05.2017).

Google Earth

kozani.tv

blogs.sch.gr/thankall/

oups.gr

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Άποψη της Κοζάνης στις αρχές του 20ου αι. Η σημερινή οδός Βενιζέλου, στο ύψος της συνοικίας Γούφτ'κα. Στο βάθος το καμπαναριό του Αγίου Νικολάου. (Πηγή: kozani.tv)

Άποψη της κεντρικής πλατείας της πόλης, στη δεκαετία του 1970. (Πηγή: kozani.tv)

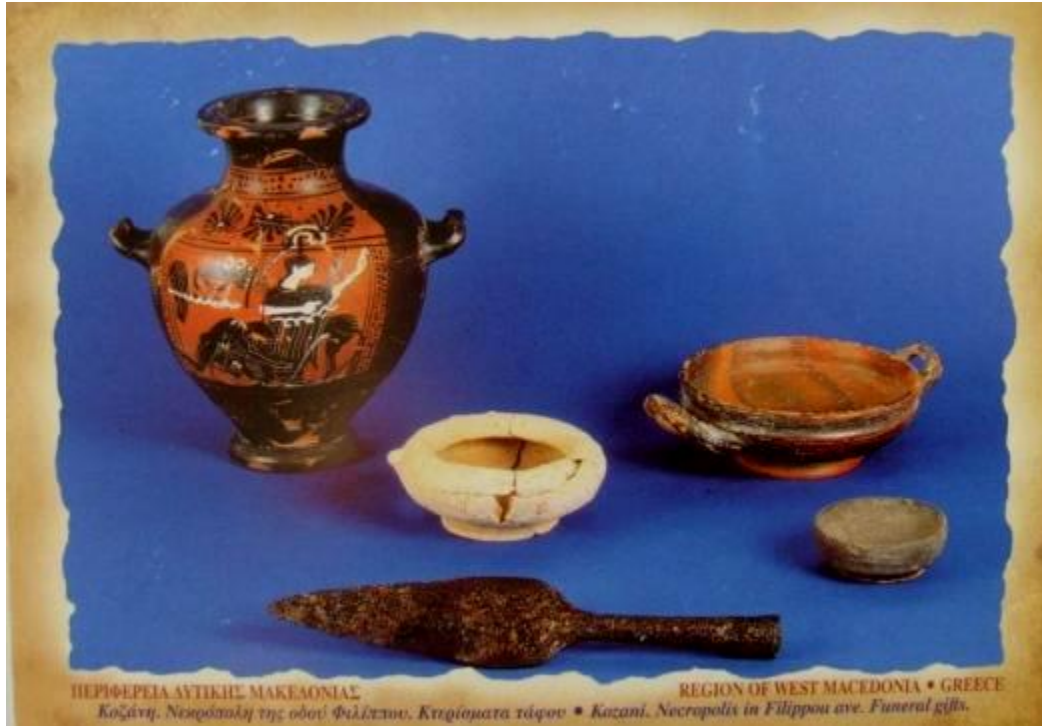
Το μέρος μπροστά από την εκκλησία του Αγ. Δημητρίου, μάλλον προπολεμικά.
(Πηγή: www.delcampe.net)

Ο προσφυγικός συνοικισμός της Κοζάνης, στις αρχές του 1930. Φωτογραφία τραβηγμένη από την οδό Αριστοτέλους. (Πηγή: *Λεύκωμα νομού Κοζάνης*, ειδ. έκδ. εφ. Βόρειος Ελλάς, Κοζάνη 1930)

Το φρέαρ (αρβανίκους κοζανιστί) που βρέθηκε το Σεπτέμβριο του 2014 κατά τη διάρκεια των εργασιών για την ανάπλαση της κεντρικής πλατείας της Κοζάνης. (Πηγή: <http://blogs.sch.gr/thankall/>)

Κτερίσματα τάφων ευρεθέντα στην οδό Φιλίππου. (Πηγή: www.delcampre.net)

Μέρος χειρογράφου που αποδίδεται στον Χαρίσιο Μεγδάνη (αρχές 19^{ου} αι.). (Πηγή: www.kozlib.gr)

Άποψη της θέσης του οικισμού στην περιοχή του Σιόπουτου (Πηγή: ΙΣΚΠ)

Άλλη άποψη της θέσης του οικισμού στην περιοχή του Σιόπουτου (Πηγή: ΙΣΚΠ)

Η υψικάμινος στην οδό Πλαταιών. (Πηγή: oups.gr)

Κιονόκρανα σε αυλή σπιτιού του χωριού Αμυγδαλιά Κοζάνης, 2χλμ. βόρεια από τη θέση όπου ο κατεστραμμένος ναός του Αγίου Νικολάου που απετέλεσε το ενδιάμεσο της μεταφοράς της έδρας της Επισκοπής από την Καισαρεία στα Σέρβια. (Πηγή: ΙΣΚΠ).

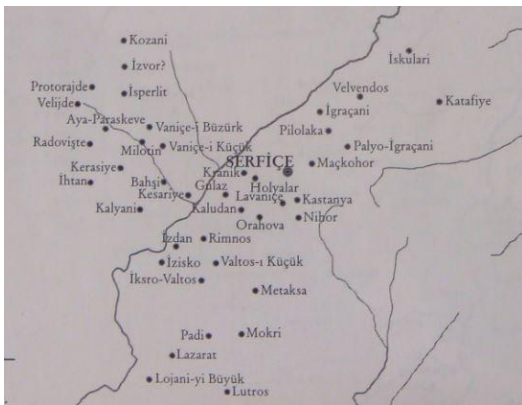
Το εκκλησάκι του Αη Μηνά στην ομώνυμη τοποθεσία άνωθεν των Σερβίων.
(Πηγή: ΙΣΚΠ).

Ο Νίκος Παυλός, ανηφορίζοντας προς το εκκλησάκι του Αη Μηνά. (Πηγή:
ΙΣΚΠ).

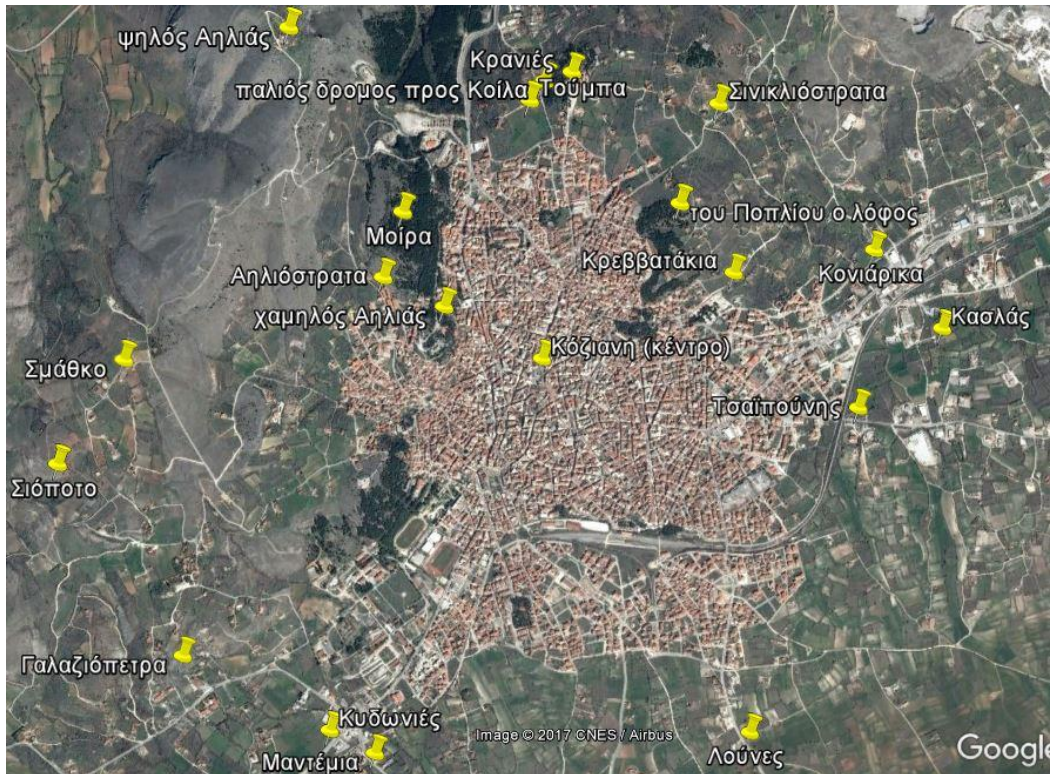
Αναθηματική πλάκα (2^{ος} – 3^{ος} αι. μ.Χ.), ευρεθείσα πλησίον του ναού των Αγίων Αναργύρων, με αναφορά στα αμπέλια (Πηγή: Θανάσης Ριζάκης – Γιάννης Τουράτσογλου, *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, ό.π., σ. 37-38)

Χάρτης του 1530 της επαρχίας Σερβίων (Πηγή: *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, ό.π., σ. 144

Ελληνικό τοπωνυμικό υπόστρωμα οικισμών επαρχίας Σερβίων εντός του πλαισίου (Πηγή: Θανάσης Καλλιανιώτης – Μαρία Μπρέτσα, «Η βυζαντινή κι οθωμανική Κερασιά», ό.π., σ. 91)

Θέσεις πέριξ της πόλης (Πηγή: Google Earth).

Θέσεις εντός πόλεως (Πηγή: Google Earth)

